

**Dissertatio Theologica Inavgvralis Sistens Vindicias Vniversae Theologiae
Christianae Eivsque Mosaicae Depravationibvs Famosissimi Interpretis
Pentatevchi Werthemiensis Per Singvlos Fidei Christianae Articvlos Oppositas**

Gissae: Typis Eberh. Henr. Lammers, [1737?]

<http://purl.uni-rostock.de/rosdok/ppn87043280X>

Druck Freier  Zugang 



49. 6/5

50

Fa - 1092 (50.)

1. Christ. Ligon Georgii dis. qua disputatio inimicorum et benignorum in Parva
in Libra V. P. de manu renovata. Witeb 1737.
2. An. Frider. Wertheimianus victricis Theologie Moysicae adversus falsos.
Wertheimianus Lips 1737.
3. Christ. Sonnleijer de constitutione emortuali a seculo ad Gen II. Witeb 1737.
4. Berah. Hin. Brückler de Cain a Deo iniustus irae comitis.
ad Gen IV. Jan 1727.
5. Jo. Christ. Ortobius de signo Cain ad Gen IV. 15. Lips 1711.
6. Joh. Wich. Hilgerus de homicidio et violen Lanawhi
ad Gen IV. 26. Witeb 1673. orli
7. Abrah. Kriegel de annis ante deluvium mortalibus a Deo
tributis ad Gen VI. 3. Lips 1736.
8. Jo. Guil. Bascom triar quae est non ad deluvium pre
mentium Helopii 1710.
9. Gottl. Eckstein de speculo ad Gen XXII. Witeb 1670.
10. Joh. Laubertus de statua salis et Lothi ex Sodomis egres.
sec ad Gen XIX. Helms 1674.
11. Rud. Bernh. Kemna de vera ipsius Dei apparitione ad Gen XXII.
et XXIX. contra Joh. Wertheimianum Lips 1730.
12. Aug. Pfeifferus de Teraphim ad Gen XXI. Witeb 1669. orli
13. Jach. Ehrenf. Pfeiffer de milo moralis ob divinam ad bonos
fin et directionem in agere Dei hanc refere in
Gen IV. 21. Jan. 1737.
14. Ab. Hen. Verpoortenius de bell Domini in Amalech
ad Exod XXII. 8-16. Jan 1736.
15. J. Guil. Langius et Jan. Gottl. Krugerus de jura vitar ad
Gen IX. et XXI. 20-26. quae an non. Hal 1737.
16. Joh. Trifolium dis. an Hebraei statua et Dei fin in Gen XXI.
esse per ad Gen XXII. 8. Jan 1658.

17. Ben de Propheta Moysi per ad Gen. XVIII. 15. Jen. 1665.
 18. Lud. Christo. Requis de questione: an liceat in bello fructifere
res arborum effundere. ad Gen. XX. 19. Lip. 1708.
19. J. Trifhemuthus disf. ad Deut. XXIII. 2. Off. 2. Id. XXI. 7. Mal.
 11. 5. 6. Joh. XVI. 7. quibus veracum et veracum Deut.
 res Muhamedeni oculi nominis et Deo promissum fuisse
prophetam probare fatigant. Jen. 1665
20. Stanh. Calonii Paralytica ad Annotata Anti gratiana ad
Canonicum Musi. Deut. XXXI. 10. & XXXIII. Witob. 1660.
21. Theod. Repsius de Jephthae ad Deut. XXXII. 15. Brem. 1740.
22. J. Christo Wulfius de apparatu Philopatorum belgii
 ad 1. Jan. XIII. 15. Witob. 1711.
23. Joh. Fried. Lacharier de iusta populi Israelitici ab He.
ruicam refusentis causa Kil. 1737.
24. Franc. Wolkenius de praecipuis criticis in Job. lectione cui
tandem Witob. 1747
25. Geor. Herr. Gottzlar cologa cum Lutheri librum Joh. und
Tarentis Scriptis et Virgili Seneca contulit Lip. 1700.
26. Franc. Wolkenius de integritate textus originalis Jobi contra Ele.
nium viaticata Witob. 1732.
27. J. Helv. Willancum de ofculo Jeli in Off. 11. 12. Witob. 1670
28. Joh. Cons. Schramm de optato muneri Christi epitu ad Off.
XVI. Kelmsf. 1727.
29. Andr. Porterius de edagla corporis Christi in apue
extrinchi in Off. XVI. 10. Götting 1738.
30. Andr. Sennartus de cruce craticorum Witob. ad Off. XII. 17.
Witob. 1670.
31. Progr. de angelo Domini Castrometore. in Off. XXXIII. 8. Witob.
1742.
32. Joh. Com. Schramm de pluma pentecostali in Off. XVIII. 8. 9. 10. 11. Witob. 1705.
33. Joh. Christo Brakius de infucate pristis felicitate in Off.
LXXXIV. 15. Lip. 1707.

34. Jo. Phil. Meißner de duemilio meridianis ad Ps. XCI. 6. Regum
1679.
35. Seb. Jotter Storckius de Christo de torrente in viā vivente
et regni expectante ad Ps. CX. 6. Lipp. 1670.
36. Jo. Laur. Moskenius de officiis Christiani circa deificationem vi-
tae aeternae ad Prov. XXII. 11. 12. Holschl. 1730.
37. Ben. Jotter Claavich de nimis iustitiae et improbitatis
salomonis ad Eccl. VIII. 16. 9. Lipp. 1721.
38. Jo. Jus. Daun. Paucius de agri cultura ad Eclesiast. XI. 1. 3.
Act. 1707.
39. Franc. Moskenius de supernis expositis Petalio, Jeddones,
Pothsebae, Syndri et salomonis. Eclogico in Loh. XII. 1-19.
Nices 1740.
40. Jo. Fischmuther de Evangelio Sionis expositio ad
Isa. II. 1. Jan. 1669.
41. Jo. Jac. Lausterus de virginis filio Immanuel.
Jeg. 1710.
42. Jo. Jus. Kistnerus de sepulture Christi ad Isa. LIII. 9.
Nint. 1699.
43. Jo. Schneider de continuis in vita aeterna feru-
at Isa. LXVI. 23. Rigg. 1721.
44. Jo. Fredr. Frigerus de Idolatria Jeddones Papistae
Idolatriae commentario ad Jerem. II. 27. Lipp. 1670. nec!
Nices 1709.
45. 46. Theod. Daunius de Rabbinismo Philologiae sacrae anal-
XI tante. Nices 1674 ad Jer. CXIII. 5. 6.
47. Jo. Christi. Reemius de prophetia visionibus Christi.
elis ~~cont. de peccatis~~ ^{cont. de peccatis} ~~sub~~ 1735.
48. Adam Reckenbergius de Rep. No. 9. 9. 9. ^{Christi} ~~Christi~~ ^{et} ~~et ^{ad}
Ezech. II. 9. Lipp. 1710.~~

49. Jo. Weisenbörndius De anima pro anima ad Erck. II, 17. 10. 11.
Jan 1692 reimp.
50. Christo. Mach Agrippae de ~~xxx~~ hebdomadibus Danielis
Feb. 1794.
51. Jo. Trifhemuthi demonstratio, qua testatur primum secundum
computum Danieli Cap. 12. apparuisse cunctum Jan 1690.
52. Gotfr. Er. Museum de deificatione Christi cum Christianis
mythica ad Hist. 19. 20. Aug. 1711.
53. Gotthies Gerhardus de divinatione ex baculo ad Reg. 10. 12.
Lips 1700.
54. Jo. Reinh. Augustus de Christo gloria temporis posterioris
maiori, quam fuerat prius ad Hagg. 11, 9. Jan 1757.
55. Jo. Trifhemuthus de adventu Esiae ad Malacchi II. 5. 6. Jan.
1659.

2.
DISSERTATIO THEOLOGICA INAUGURALIS
SISTENS
VINDICIAS VNIVERSAE
THEOLOGIAE
CHRISTIANAE EIVSQUE MOSAICAE
DEPRAVATIONIBVS FAMOSISSIMI
INTERPRETIS PENTATEVCHI WERTHEMIENSIS
PER SINGVLOS FIDEI CHRISTIANAE ARTICVLOS
OPPOSITAS.

QVAM
DIVINIS AVSPICIIS
EX SPECIALI SERENISSIMI PRINCIPIS
MANDATO ET INDVLTU
CONSENTIENTE VENERANDO THEOLOGOR. ORDINE
PRO SVMMIS IN THEOLOGIA
HONORIBVS AC PRIVILEGIIS RITE CONSEQVENDIS
PRAESES

ERNEST. FRID. NEVBAVER

SS. THEOL. EXTRAORD. ANTIQV. NEC NON SACR.
ET ORIENT. LINGG. ORDIN. PROF.
PVBLICO MAGNIF. ET EXCELL. ACAD. PROCERVVM
COLLEGARVM HONORATISSIMORVM EXAMINI
IN AVDITORIO SOLEMNI AD D. IYNIJ CLJ LCC XXXVII EXPONIT
RESPONDENTE

IOAN. HENRICO LEIDENFROST
STOLBERGA SAXONE.

GISSAE TYPIS EBERH. HENR. LAMMERS ACAD. TYPOG.

B. D. BALTH. MENZERVS

PATER

COMMVNIS THEOLOGORVM GERMANIAE
PRAECEPTOR

Textus non fallit: multos speciosa fefellit

Glossa : Dei verbo nitere, tutus eris.



PROOEMIUM.

§. I.

SI vmquam alias, in huius certe disputationis solemnibus materia eligenda, anceps diu suspensusque fuit animus. Scribenda erat dissertatio, idque tum ex SERENISSIMI PRINCIPIS, NOSTRI TORIS Ludouicianae nostrae INDULGENTISSIMI, decreto clementissimo, tum iubentibus statutis academicis, sapientissime conditis, quae, ubi de professoribus theologiae praecipunt, expressis verbis volunt, ut summis in theologia honoribus sint condecorati. Quacum lege mos etiam amice conspirat, siquidem, si ab vnico discesseris, omnes, quotquot inde a condita academia hic loci vixerunt professores theologi, doctores fuerunt. Itaque & legi, & consuetudini, satis facturo, cogitanti mihi, quamnam ex tot aliis, menti animoque obuersantibus, seligerem materiam, haec potissimum reliquis praefereunda videbatur, utpote tempori, cuius in eiusmodi scriptionibus rationem habendam esse nemo nescit, omnium accommodatissima.

§. II.

In lucem scilicet prohi dolor! haud ita pridem Werthemii exiit biblicorum germanicorum, notis perpetuis illustratorum, pars prima, pentateuchum Mosaicum complexa, & ita inscripta: *die goetlichen*

A 2

lichen Schriften vor den Zeiten des Messie Iesus, der erste Theil, worinnen die Gesetze der Israhel enthalten sind, nach einer freyen Übersetzung, vvelche durch und durch mit Anmerkungen erläutert und bestätigt vviird. Wertheim 1735. 4. opus in dedecus & opprobrium nominis christiani editum aeternisque tenebris dignissimum. Auctor quidem se ipsum nominare e re sua haud esse duxit, iam tamen certo constat, ei IO. LAVR. SCHMIDT nomen esse. a) Quum interpres iste totum salutis fundamentum subruere videatur, mirum esse potest nemini, eum multorum in se calamos cerratim quasi prouocasse. Primus, qui ei scriptum opposuit, est ven. Fridericianae theologus, IOACH. LANGIVS, edito schediafmate vernaculo: *der Philosophische Religions-Spoetter*, b) cuius iam altera editio prodiit, eaque accessionibus quibusdam admodum notabilibus auctior. Memorabile est, quod hic in limine statim refert, se per totam suam vitam nullum vnuquam legisse scriptum, quod maiorem sibi dolorem creauerit, quam hoc ipsum. Successerunt alii, qui itidem impia interpretis dogmata notarunt, vt ven. IO. REINH. RVSIVS, c) & anonymus d) quidam, qui theologus magni nominis esse perhibetur. Praeterea cl.

a) Vt pluribus commemoratur in den *Franckfurter gelehrten Zeitungen*, 1736. n. 6. p. 23.

b) Defendere se quidem conatus est Wertheimienſis contra cel. D. LANGIVM, misſo in lucem ſcripto: *die veſt gegründete Wahrheite der Vernunft und Religion*, quod etiam inſpicere ſuperiori aeſtate licuit, vnde quaedam ex eo in notis ad b. RAMBAECHII *hiſt. eccleſ. V. T.* tom. 1. p. 713. attulimus. Quum vero dudum poſſeſſori ſuo id reſcribere debuimus, poſtea, quum

haec ſcriberemus diſputationem, eius, quod dolemus, compotes haud fieri potuimus.

c) *meditat. natalitia exhibente breues in pentar. Wertheimienſem deprauatum ſcripturas, & praecipuorum quorundam locorum de Meſſia vindicias*, publico nomine ſcripta propoſitaque Ienae, 1735.

d) in den *Anmerkungen über die freie Überſetzung des erſten Theils der goetelichen Schriften*, Vitembergae, 1735. 4.

cl. GE. LAVR. GOTTLIEB REIZIVS, e) & amicus noster suavisissimus, reu. IOACH. IYSTVS RAVIVS, f) iam theol. & orient. lingg. Prof. extr. in acad. Regiom. aliique quaedam contra hominem istum disputarunt. Ut eos transeam, qui aliis in scriptis breuiter & velut in transcurso non nihil in contrarium monuerunt, vt cel. IOACH. OPORINVS, g) vener. Berolinensium theologus IO. GVST. REINECKIVS, h) nec non amicus intimus, reu. IO. PHIL. FRESSENTIVS, i) Taceo, quae in variis nouis litterariis in contrarium sunt passim allata. In primis vero collaudari meteretur, summorum principum cura ac providentia factum esse, vt scelestissimum opus interdiceretur. In Saxonia electorali sub poena centum thalerorum prohibitum est, lectuque dignissima est censura, vt videtur, summi senatus sacri Dresdensis, inserra nouellis litterariis Lipsiensibus. k) Similiter augustus Borussiae rex seuerissime suis terris idem proscripsit, vt de aliis senatuque Francofurtano nihil nunc commemorem. Immo nuperrime caesareo mandato exemplaria, quae Francofurti erant, omnia sunt confiscata. Nouissime omnium SERENISSIMVS noster PRINCEPS, DOMINVS CLEMENTISSIMVS, biblia haec prohibuit.

§. III.

Animus iam non est, generatim multa Werthemienfi opponere, de scopo eius improbisque conatibus sollicite commentari ac

A 3

prae-

e) obs. philol. in non nulla pentat. loca a translatoe Wertheimensi corrupta, quarum prior dispa. praefide cl. CAR. GOTTLIESPERBACHIO Vitembergae 1736. est habita.

f) vindictis promissionum de Messia Abrahamo factarum fideique eius & iustitiae potissimum ab iniuria per interpretem pentateuchi Wertheimensis illata, le.

nae, praefide ven. IO. GE. VVALCHIO 1736.

g) in der alten und einzigen Richtschnur überzeugend und erwecklich zu predigen 9.8.

h) in der Vorrede des dritten Theils der Betrachtungen über die Augsb. Conf. S. 7--10.

i) praef. b. RAMBACHII Christo in Mose praemissa.

k) an. 1736. ad 3. Maii diem.

praefari, aut regulam hermeneuticam, ^{l)} qua negat, *ex sequentibus libris sacris priores esse exponendos*, aliaue commenta examini sistere exegético, quod in *lectionibus nostris hermeneuticis* idemtidem factum est; sed placet tantum specimine hoc inaugurali, quod aliae disputationes excipient, secundum ordinem locorum theologicorum breuiter strictimque quosdam maxime notabiles auctoris illius errores & detestandam omnia innouandi libidinem recensere ac perstringere. Ego vero doleo vehementer, Werthemium, quod FRISCHMUTHVM olim protulit, linguarum veritatumque Mosaicarum cultorem strenuum acerrimumque vindicem, hominem nunc aluisse, deprauatorem earum omnisque scripturae corruptorem post hominum memoriam maximum.

§. IV.

Ceterum inter varias theologiam dogmaticam diuidendi rationes mihi maxime ea iamdudum arrisit, qua illa in duas partes *theologiam* stricte sic dictam, de Deo & operibus diuinis, & *anthropologiam*, de homine secundum quatuor suos status considerato, praecipuitem, dispescitur. Quae methodus non solum sua se facilitate quam maxime commendat, sed etiam cum veterum ^{m)} multis probata fuit, tum ex recentioribus ven. IO. ANASTASII FREYLINGHAUSENII ⁿ⁾ & magni quondam nostri RAMBACHII ^{o)} suffragio nititur. Hunc itaque ordinem & nostra haec tractatio referet, ita vt hac quidem alteraque dissertatione ex parte *priori* de *Deo eiusque operibus*, reliquis vero ex parte *posteriori* de *homine secundum quatuor status considerato* aberrationes interpretis illius insigniores pertractentur.

§. V.

Ante vero, quam ad rem accedamus, monendum est, imperitorem quemdam forte miraturum, quod nos theologiam *christianam* vindi-

^{l)} Cuius praecipue examen instituit laudatus FRESenius.

^{m)} Vt notat IO. HERM. ab ELS. VVICH *diff. de inscript. apocalypf.* p. 27.

ⁿ⁾ in der *Grundlegung der Theologie.*

^{o)} Vt vel ex duobus *hymnorum* libris, integram theologiam in hymnis comprehendentibus, hac methodo dispositis, patet.

vindicare velimus, eamque tamen *Mosaicam* vocemus. Sed notissimum est, theologiam veram in veteri & nouo testamento vnicam tantummodo fuisse. Ibi nempe erat Messianismus seu Christianismus *expectationis*, hic *impletionis*. Quam in sententiam praeclare LUTHERVS p) pronuntiat: *alle heiligen von der VVelt Anfang haben denselbigen Glauben an Christum gehabt, den vvir haben, und sind rechte Christen.* Quod pluribus adsertum videas a EVIL. LYSERO, q) SAL. GLASSIO, r) IO. DEVTCHMANNO, s) PET. HABERKORNIO, t) b. DOCTRO MAIO, v) leniore, & ex reformationum coetu a FRANC. FABRICIO, x) Taceo vetustiorum ecclesiae nostrae theologorum, IO. VVIGANDI & MATTHAEI IUDICIS opus, y) huc quodammodo spectans. Rogamus Deum trium optimum maximum, vt etiam hunc qualemcumque laborem in veritatis, quae est ad pietatem, adsertionem nominisque sui gloriam cedere iubeat.

p) glossa marginali ad Io. VIII, 56.

q) trifolio verae religionis vet. test. Adamiticae, Abrahamiticae & Israeliticae, iuxta unisolum religionis Lutheranae.

r) christologia Mosaica.

s) diff. th. de identitate fidei doctrinalis patrum in vet. ac christianorum in nouo test. Viremb, 1678.

t) triplici dispp. theol. syntagmate, praecipue tertio.

v) theol. prophetica.

x) fide christiana patriarcharum.

y) syntagma, seu corpus doctrinae veri & omnipotentis Dei, ex veteri test. tantum, methodica ratione, collectum, Basileae, 1563. 4.

PARS

PARS PRIOR
DE
DEO EIVSQUE OPERIBVS.

Quinque capitibus dicenda hic complectemur. Aget enim cap. i. de Deo in genere, cap. ii. de trinitatis mysterio generatim spectato, cap. iii. de opere creationis Deo patri adpropriato, cap. iv. de Christo, filio Dei, ubi in primis vindicias praecipuorum pentateuchi locorum de Christo agentium sistemus, & denique cap. v. de spiritu sancto.

CAP. I.
DE DEO IN GENERE.

§. I.

IN loco de Deo recte quoque de nominibus agere consueverunt theologi, in sacris litteris summum Numen denotantibus, iisque cum primis, quibus semetipsum pro infinita sua sapientia ac bonitate cognoscendum praeiit. Vti autem verum omnino est falsissimi ceteroquin prophetae, MUHAMMEDIS a) scitum: Deo sunt nomina optima: ita non minus verissimum erit, cum maximo opere peccare, qui eximia illa nomina derorquere non dubitat. Certe Werthemienfis ille interpres non vna hic ratione impegit, veritatemque diuinam variis commaculauit erroribus, quos iam recensere ac perstringere instituti ratio postulat.

§. II

Nomen Dei essentialis יהוה *lehua*, soli Deo, tum ex ipsius scripturae testimonio, tum ex re ipsa, tum denique iudaeorum vetustissimorum

a) in corano sura xx. v. 7.

morum confessione proprium, pervertere non erubuit, quando id vertit legatum diuinum, *den goettlichen Gesandten*, Gen. xviii, 13. 17. 21. 26. 33. cap. xix, 24. 27. Socinianos sequutus, qui angelos quoque in scripturis nomine *Iehoua* insigniri credunt falsissime. Semper autem, qui puriorum sunt partium, siue theologi, siue philologi, defensorum, eum, qui absolute & simpliciter dicitur *Iehoua*, veri m, aeternum ac summum esse Deum. Quo ex innumeris aliis vide *IVSTVM FEVRBORNIVM b)* nostrum, id simul contra ENIEDINI exceptiones solide firmantem. Non numquam loco nominis *Iehoua* ponit interpretes apparitionem diuinam, *goettliche Erscheinung*, Gen. xviii, 1. 2. Idem alibi facit, vt cap. xix, 24. Vertendum id potius semper erat *Dominus*, *Herr*, siquidem in nouo etiam foedere reddi solet *uergott*. Vel potuisset etiam homo, qui alias nomina propria non sine adfectione quadam expressit, ipsum hoc nomen proprium in germanico idiomate retinere, quandoquidem ea huius nominis vis est & natura, vt nulla lingua accurate exprimi queat, sed tantum per periphrasin quamdam circumscribi debeat. Quod sicut multis in locis fecit, v. c. *Leu. xviii, 2. 4. 5.* ita in reliquis quoque faciendum erat, quomodo etiam, quod diffiteri nequeo, aliquando reddidit *Gott*, vt *Gen. xix, 13. 14. Exod. xiv, 24.* Taceo hic, quod *יהוה Adonai* cum Kamez vertat *mein Herr*, Gen. xviii, 27. 30. 31. 32. admodum imperite, quum ita scriptum tetragrammato nomini *Iehoua* aequiualeat.

§. III.

De origine huius nominis *Iehoua* pessimam fouet sententiam, statuens, multo id esse recentius, quam vulgo putetur. Prodidit hanc suam opinionem nota *Gen. xii, 7.* addita, quae est 124. vbi ad verba: *Abraham opferte demienigen Gott, vvelcher ihm hier erschienen vvar*, adnotat: *E. dem Gott Iehoua. Der Namen Iehoua vvar in diesen Zeiten noch nicht bekant. Mosche brauchet denselben in diesem ganzen Buche nur vorlaeufig, um zu zeigen, dass er eben den Gott verbehe, vvelcher sich zu seiner Zeit unter dem Namen Iehoua bekant gemacht*

B

b) *fas. vi. dissertat. theol. p. 34.*

sqq. vel opp. theol. p. 889. seq.

macht habe. Purat itaque, a Mose nomen Iehoua pro alio nomine hic esse suppositum. Sed falsissima haec est sententia, nullis argumentis probata. Quod si vero pro auctoritate in re exegetica aliquid dixisse sufficit, quid tandem erit scripturam interpretari? Certe nihil aliud, nisi somnia sua ac praeconceptras mente opiniones pro veritatibus venditare. Quod vero iam tum piis patribus notum fuerit nomen hoc *lehona*, multis rationibus constat. Numquam enim Moses dicturus fuisset, Abrahamum *lehonam* coluisse eique immolasse, nisi etiam eo nomine notus ipsi fuisset. Quid? quod ipse Deus ad Abrahamum loquens introducit *Gen. xv. 7. ego sum lehona, qui eduxi te ex Ur Chaldaeorum*, & cap. xviii. 14. Iehoua dicit ad Abrahamum: *היפלא מזהו דבר* numquid mirabilius est prae *lehona* (quam ut illud possit efficere) quidquam? Quomodo igitur hoc nomen Abrahamo ignotum esse poruisset, sub quo Deus semetipsum ei cognoscendam praebuerat? Confer etiam cap. xv. 2. ubi Abrahamus Deum adloquens vocibus *יהוה ארני יהוה* vitur. Similiter Iacobo Deus dicit cap. xxviii. 13. *ego sum lehona Deus Abrahami patris tui & Deus Isaac.* Huc spectat phrasis de patriarchis Deum invocantibus multoties adhibita *יהוה בשם קראו* invocare in nomine *lehonae*, ut *Gen. iv. 26. xxvi. 25*, alibique. Immo iam Eva hoc nomen usurpasse legitur, nato Caino proclamans seque fide in Messiam erigens: *adquisivi virum lehonam*; cap. iv. 1. Et Noachus c. ix. 26. dicit: *יהוה ברוך* benedictus sit *lehona*. Sine dubio autem sententia illa Werthemienensis ex loco *Exod. vi. 3* male intellecto est enata, quantum cum ne citaverit quidem. Loquitur ibi Deus ad Moysen: *apparui Abrahamo, Isaaco & Iacobo באי שרי* tamquam Deus omnipotens; *ויעמי יהוה לא נודעת להם* at nomine meo *lehona* non cognitus sum illis. Scio, hunc locum & alios in eam induxisse sententiam, ut nomen *lehona* patriarchis ignotum fuisse sibi persuaderent. Falsum autem hunc huius loci sensum esse, vel ex dictis iam latis liquet. Quidam huic loco, ne cum aliis pugnet, ita subuenerunt, ut *לא* scriptum putarent pro *הלא* nonne, sicque sensus esset: nonne etiam nomine meo *lehona* cognitus sum

sum eis? i. e. omnino etiam nomine meo Iehoua illis innotui. In qua sententia versantur IO. GE. DORSCHVS, c) theologus accuratissimus; IO. CONR. DANNHAVERVS, d) & IO. ANDR. DANZIUS. e) Neque similia exempla, ubi nō positum sit pro יְהוָה, desunt, a CHRIST. NOLDIO f) congesta; putem tamen, eam plerorumque interpretum sententiam esse praeferendam, qua statuunt, nomen Iehoua de re potius, quae sub eo nomine lateat, esse hic capiendum, hoc modo: equidem satis me tamquam omnipotentem Deum patribus declaravi ac demonstraui, dum eos fortissime tutatus sum; tamquam Iehouam vero, hoc est, tamquam eum, qui, quae pollicitus sit, etiam praestet, qui promissiones de terra Canaan ipsis danda expleat, nondum me exhibui. Multi sunt, qui ex instituto hoc dictum explicarunt ac vindicarunt, quos inter laudari merentur IO. VORSTIUS, g) (qui huc aduocat locum *Es. LII, 6. sciet populus meus nomen meum Iehoua in die illa*, ubi itidem scire nomen Dei non significet scire, quodnam sit nomen Dei proprium, sed potius videre ac experiri, id, quod pollicitus est Deus, reuera etiam praestari) IAC. ROESERVS h) & CL. FRID. VON SCHAEFFEN, i). Videri itaque Werthemienis, sine sufficienti causa hanc de origine nominis Iehoua sententiam adlatam fuisse. Quumque alias permittere nō sit, ut locus aliquis e posterioribus explicetur, contra suum tam magnopere commendatum *principium hermeneuticum* ipse hic quodammodo impiegit.

B 2. 11. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. §. IV.

- c) *disp. de nomine Iehoua* p. 8.
d) *hodo soph. christiana seu theol. posit. phoenom.* 3. p. 99. edit. 4. nota (p)
e) *interpr. ebr. chald. c. v. §. 231.* p. 360. & in *synopsi eius* §. 179. p. 224.
f) *concord. partic. chald.* p. 412. edit. Ienensis, a cl. IO. GOTTFR. TYMPHO procuratae.

- g) *miscell. acad. syntagm. c. III.* p. 35. 199. in TH. CRENI fasc. v. opusc. quae ad hist. ac philol. sacr. spectant.
h) *exercitat. philol. priori & post. de manifestatione nominis Iehoua,* ad Exod. vi, 2. Vitembergae, 1666. & 1667.
i) *disp. philol. in Exod. vi, 3.* Rec. giomonti, 1721.

§. IV.

Illud אֶהְיֶה אִשְׁכְּהוּ אֶהְיֶה *Ehieh ascher ehieh*, quod ex communi fere theologorum sententia pro nomine Dei habetur, rectius autem pro integra propositione ac tantum non definitione Dei haberi posse videtur, inaudita audacia ita *Exod. III, 14.* deprauavit: *ſie wuſſen ia, uwer ich bin.* Et poſtea, quum dicitur אֶהְיֶה שְׁלֹחִי *Ehieh* (hoc eſt, ille, qui dixit: *Ehieh ascher ehieh*) *miſſe me*, hic homo ita conuertit: *fage nur zu den Iſraelen: Gott hätte dich zu ihnen geſchickt, und dabey geſagt, ſie wuürden ſchon wuiſſen, uwer er ſey.* Neque ſufficit, aut excuſat interpretem, notula textui huic addita: *E. ich bin, der ich bin;* ſed textui hoc fuiſſet inferendum. Poſteſt vero illud dictum, quod eſſentiae diuinæ immutabilitatem denotat, verti: *ſum, qui ſum*, hoc eſt, ego ſemper ac neceſſario idem ſum ac maneo in omnem aeternitatem, qui ſum, nulli mutationi obnoxius. Quam translationem linguae indoles omnino admittit. Vide b. FRANG. IVLIVM LUTKENS ^{k)} & MATTH. HILLERYM, ^{l)} Singulaſis & a recepta huius loci expoſitione paululum deſectans eſt ſententia HENR. BEN. STAREKII, ^{m)} opinantſis, hic quidem non agi de naturae Dei immutabilitate & aeternitate, ſed de myſterio futurae *ἐπαγγελίας*, ideoque ita reddit: *ero iam filiis Iſrael propter foedus cum patribus eorum in me ſancitum, quod ero in plenitudine temporis, ſcilicet *ſiel*, ſeu redemptor.* Quae ſententia beato quoque RAMBACHIO ⁿ⁾ ſeſe probauit; mihi vero, ut dicam, quod ſentio, prior illa videtur facilior.

§. V.

Circa vocem אֱלֹהִים *Elohim* triplicem errorem commiſit WERTHEMIENſIS.

1.) Pri-

k) *colleg. bibl. loc. II. dicto 2. §. 2.*

p. 43.

l) *onomast. ſacr. p. 248. lq.*

m) *not. ſelect. in lib. V. T. p. 72.*

n) *in Chriſto in Moſe meditat. XXIII.*

p. 265. nec non in *colleg. hiſt. eccleſiaſticae vet. teſt. praecantiffimo*, quod nuper prelo Francofurti ac Lipſiae noſtra cura exiit, tom. I. p. 592.

1) *Primus error*, isque longe maximus, versatur in origine huius pluralis, de Deo usurpati, declaranda. Scilicet homo iste pluralem numerum ex paganorum loquendi more repetit, *Gen. 1. 1. nota 2. scribens: E. die Goetter hat erschaffen. Alle Nationen verehrten zu Mosches Zeiten mehr als einen Gott. Mosche will durch diese Art zu reden zu erkennen geben, dass die Eigenschaften, welche man insgesamt vielen zuschreibe, nur einem zukämen.* Quod sententiae portentum, ut multa alia, a 10. CLERICO mutuatus est. Nullo vero, quod mireris, argumento illud adseruit probavitque, quasi pro dictatura lectoribus suis id obtrudens. Neque enim idoneo argumento euinci poterat. Fac autem, omnes tunc temporis gentes plures coluisse Deos: an quaeeso inde sequetur, Mo sen eorum loquendi modum esse imitatum? Nulla hic est consequentia, nullus nexus. Ad haec non est dubium, quin inter multas gentes reliquiae fuerint veri vnius Dei cultus. Quid? quod dudum ante haec tempora patriarchae pii hoc nomen de vero & vnico Deo usurparunt, quod vel Noachi prophetia quemque edocet: *benedictus sis Iehoua אלהי שם Deus Semi, Gen. ix, 26. & postea v. 27. יפת אלהים dilater Deus Iapheto*, (scil. spatium) ubi bis pluralis Elohim a Noacho usurpatur, & eo quidem tempore, quo nullus adhuc in orbe vigeret idolorum cultus. Praeterea e falsa hypothesis haec sententia orta est, ac si Cananaei, antequam Israelitae terram ipsorum occupassent, ebraica lingua loquuti fuissent: qua de sententia confer, quae ven. Lubecensium praeful 10, GOTTLOR CARPZOVIVS o) monuit. Taceo, quod inde etiam lubrica haec sit sententia longeque falsissima, quia Deus, qui ipsa est veritas, omnisque veritatis fons purissimus, numquam sese ad falsos, erroneos, immo idololatricos, adeoque in Deum iniuriosos paganorum conceptus, accommodare potest; id quod satis adstruxit, contrariumque docta dissertatione p) sub examen reuocauit reiecitque beatissimus

B 3

noster

o) *crit. sacra vet. test. part. i. cap. v. sect. 1. §. 3. p. 173 & seq.*

p) *diff. theol. qua hypothesis de script. sacra, ad erroneos vulgi con-*

ceptus accommodata, modesto examini subiicitur, Halae primum 1727. edita, iterato vero, idque auctius, excusa, 1729.

noster RAMBACHIVS. Consideremus vel hocce, quomodo, si pluralis *Elohim* ex *πλῆθος* opinione originem suam ducat, Deus in principio decalogi, quo omnem idololatriam seuerissime interdixit, dicere potuisset: *ego sum lebona* אלהים *Deus tuus*, siue *Elohim tui*? Nonne paganus loquendi modus paganum quoque introducere potuisset errorem? Valeat itaque misera haec sententia, a Werthemienſi recocta, in CLERICO vero dudum proscripſta a SES. EDZARDO, 9) Ceterum nemo, cui naſus eſt, ignorat, quo ſcopo hanc male ſanam opinionem ſuam fecerit Werthemienſis, vt ſcilicet orthodoxorum rationem elideret, de illa conſtructione כרא אלהים *creavit Elohim* ſimilibusque perhibentium, quod ſingulari כרא ad eſſentiae vnitatem, plurali vero *Elohim* ad perſonarum r) trinitatem reſpiciatur, vt infra (c. II, §. 6.) dicitur. De hoc enim myſterio nec volam, nec veſtigium in integro illo in pentateuchum commentario inuenias. (l.c. §. I.)

2.) *Alier* error eſt, quod nomen *Elohim*, Deus, aliquando vertat *goettliche Erſcheinung*, apparitionem diuinam, *Exod.* III, 6. qua licentia vti non licet. Quod ſi enim id dicere voluiſſet ſcriptor, aliter haud dubie rem expreſſiſſet. Sed leue hoc eſt, ſicut etiam, quod *Gen.* XVII, 7. *Elohim* vertat *Regent*.

3.) Maioris res momenti eſt malitiamque ſuam ſatis prodit interpres, quando *Gen.* XXII, 1. vocem *Elohim* Deus transfert *angelus*, hoc modo: *es rief ihm ein Engel auf Gottes Befehl*, quum tamen neutiquam מלאך *angelus* exſtet in ebraeo textu, ſed *Elohim*, & res ipſa loquatur, angelum non creatum, ipſum Dei filium, apparuiſſe ac cum Abrahamo

9) diſſ. *utrum nomen Elohim a profano Cananaeorum errore originem ducat, aduerſus auctorem iudicii de* RICH. SIMONIS *historia vet. test. critica*, Vitæbergae 1696,

r) Quam ob cauſſam h. noster (CHRISTOPH. HELVICVS, poly-

histor quondam Giſſenſis, in *lexico ebraeo didactico*, Giſſae 1620. 4. a fratre eius MART. HELVICO, & ipſo profeſſore Giſſenſi, edito p. 6. אלהים non male vertit *perſonae deitatis*, interdum etiam *vna perſona*, connotatis ceteris propter eſſentiae unitatem.)

mo fuisse loquutum. Neque quidquam valet obiectio, Elohim toties de angelis usurpari. Longe enim est falsissimum, de vnico angelo creato vsipiam reperiri pluralem Elohim: ceu multoties a nostris monitum.

§. VI.

Vt alia, quae dici hic poterant, sicco pede transeam, id tantum moneo, emphaticum illud nomen: אל אלהי ישראל Gen. xxxiii, 20. quod LUTHERVS, iudice b. LUTKENS, s) recte vertit: *der starcke Gott Israelis*, imperite admodum translatum fuisse *der Altar des Gottes der Israhelen*, quasi vero אל vllibi denotaret altare. Subintelligendum quidem est nomen altare, hoc modo: (altare) Dei fortis, (qui) est Deus Israelis, sed id aliter fuisset exprimendum. De summi Numinis denominatione, qua Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi dicitur, ab hoc homine peruersa, infra part. II. vbi de resurrectione mortuorum ageretur, ex hac loquutione a Christo adserta, dicendi erit locus.

§. VII.

Denique etiam metaphorica Dei nomina, eaque emphasi sua conspicua, multoties minus bene expressit, v. c. Dent. iv, 24. vbi Deus אל ואש ignis consumens, (quod LUTHERVS bene reddidit: *ein verzehrend Feuer*, coll. Ebr. xii, 29. πῦρ καταναλίσκον) dicitur, vertit: *ihr wisset wohl, das euer Gott Jehoua mit solchen Abgoettern nach der Schärfe verführet*, quae verba tantam emphasin non habent, ac ipsa authentica. Similiter cap. ix, 3. eandem phrasin transfert: *ein mächtiger und strenger Richter*, nec non cap. xxxii, 4. admodum emphaticum nomen, quo Deus ob immutabilitatem suam צור petra dicitur, hic homo tantum exprimit: *unser Schutz Gott*. Scio quidem, LXX. etiam in hoc capite loco vocabuli petrae non numquam posuisse vocem θεός, sed non optime. Quid porro magis emphaticum esse potest, quam quod Deus clypeus מגן cap. xxxiii, 29. audiat? Hic homo in alia verba hoc commutat: *welche (Nation) sich allezeit auf seinen Schutz und Beystand verlassen kan*. Sic Gen. xvi. vbi Deus Abrahamo dicit: אני מגן לך ego sum clypeus tibi, noster vertit: *du darfst dich alle-*

s) l. c. §. 4. p. 45.

allezeit auf meinen Schutz verlassen. Quum clypeus hunc etiam usum habeat, ut sagittas excipiat, filius Dei hic simul Abrahamo promissit, se omnes irae ac maledictionis diuinæ sagittas eius loco excepturum. De qua emphasi nemo cogitabit, qui versionem interpretis leget, si vero *clypei* vocem retinuisset, multo facilius in eam incidere meditationem potuissent lectores. Certe eiusmodi libertate nullus uti debet interpretes, ut emphases præcipuas elidat. Licentia hæc est inaudita. Interim de emphasi, quæ sub *clypei* vocabulo, de Deo usurpato, lateat, vide AD, RECHENBERGIUM, x) GUIL. ERN. EYVALDUM v) & b. RAMBACHIUM, x)

§. VIII.

De attributis diuinis parum, aut nihil, habeo dicere, nisi quod homo in dicto de attributo gratiæ ac misericordiæ diuinæ primario Exod. xxxiv, 6. pro ea, quam sibi arrogat, licentia addiderit particulam *allezeit*, *semper*, in originali textu non exstantem, hoc modo: *er ist allezeit voller Liebe.* Certo quidem respectu tolerari hanc posse loquutionem, non abnuo; forte tamen in eam incidere opinionem aliquis posset, ac si additio illa vocis *allezeit* redoleat errorem CHRISTIANI DEMOCRITI Socinianum, Deum nil nisi amorem esse ita somniantis, ut *iustitiam* eius essentialem & vindicatiuam, y) ideoque & sanctitatem, plane abolere, indeque meritum Christi ac mortem eius vicariam negare non dubitet. Qui error dici non potest, quam periculosus sit, totius quippe religionis christianæ fundamentum subruens. Legenda sunt, quæ de temperamento iustitiæ ac bonitatis diuinæ

s) diss. de clypeo & magna valde mercede Abrami, Lipsiæ, 1710.

v) emblematicus sacr. miscell. l. I. exerc. I. de clypeo, simbolo Dei.

x) colleg. exeg. in epist. ad Rom. c. iv, 3. quod Bremæ a nobis editur.

y) Qua de re vide, quæ disputat b. RAMBACHIVS in præf. THEOD.

de BLANC ERVEIS der Genußthuung Jesu Christi præmissa, nec non im Hess. Heb.-Opf. part. III. p. 307. sqq. & breuiter ven. FRANC. ALB. AEPINVS, mataeol. fanaticæ recent. compendio, ex IO. CONR. DIPPELII scriptis collecto, part. I. c. I. th. 12. p. 158.

inae differuerunt b. noster 10. CHRISTOPH. BILEFELDVS 2) & ven.
hodie apud Vitembergenſe theologus, CHRISTOPH. HENR. ZEIBICHVS, a)
§. IX.

Quum ad ſpiritualem Dei naturam omnino pertineat *vita Dei*, notabile eſt admodum, quod aliquando denominationem Dei maxime emphaticam *אלהים* *Deus viuens*, plane neglexerit, aliterque, ac par erat, expreſſerit Werthemienſis. Sic Deut. v, 23. al. 26. *אלהים* vertit *den groſſen Gott*, addito ſupercilioſo adnotamento num. 1346. *Gott heiſſet lebendig, ſo ferne man die Wirkungen der Dinge als ſeine Abſichten anſiehet. Weil die Abſicht blos darinnen beſtehet, Gott durch dieſe Benennung von andern vermeintem Gottheiten zu unterſcheiden, vvelches durch ſeine Eigenſchaften überhaupt geſchiehet: So kan man ihn dafür groſs nennen.* Ineptum ſane ratiocinium! Sic ſemper alia verba ſacris ſubſtituere poſſemus: id quod multoties etiam hic homo circa attributa diuina facere ſolet, v. c. quum Gen. xiv, 18. loco ebraici *אלהים*, quod ſupremum altiſſimumque, *den hoöchſten Gott*, denotat, ponit *vvhrrer Gott*; vti contra cap. xxiv, 7. pro *אלהים* *יהוה* *lehouah, Deus caelorum*, ſcribit *der groſſe Gott*. Interpretis non eſt, pro ea, quae ab ipſo ſancto ſpiritu ſapienter expreſſa eſt, notione aliam ponere, licet itidem veram, ne ipſum veritatis & ſapientiae ſpiritum corrigere videatur. Potius in deſcriptionibus, quas vates ſacri de ſupremo Numine eiusque gloria ac maiestate, adeoque etiam attributis diuinis dederunt, ſcopum verborum, epithetorum ac phraſum ſingularum accurate indagare, (ideoque non aliam pro alia ſubſtituere) interpretis boni officium requirit, monente b. RAMBACHIO, b) Sed vt ad praesentem loquutionem: *Deus viuus*, redeam, ſi ſcriptura cum interprete Werthemienſi magnum Deum, *den groſſen Gott*, dicere voluiſſet, cur non potius alia epitheta uſurpaſſet, v. c. *אביר, גדול, עליון* vel ſimilia:
C

z) diſſ. th. de admirando iudicii & amoris diu. temperamento, Giſſae 1707.

a) diſſ. th. de admirando iuſtitiae

ac bonitatis diu. temperamento, Vitembergae 1714.

b) in exquisitiſſimis inſtit. herm. ſacr. l. II. cap. iv. §. 18. p. 192.

Obſer-

Observavit etiam senatus sacer supremus Dresdensis, loco prooem. §. 2. citato, hominem hunc pessime hac in re agere, quod Dei vini nomen in aliud permutare soleat. Verba haec sunt: *Wozu noch kommt, daß dieser Übersetzer Gottes eigene Worte, durch die ganzte Version, wie es ihm gefällig, zu handthieren sich kein Gevvißsen gemacht. Er lässet aus, setzet hinzu, thut davon, und mischet darunter, was ihm nur in die Gedanken kommt. Daher er sonderlich die Ausdrücke der heil. Schrift, welche uns zur heilsamen Erkenntniß Gottes am unentbehrlichsten sind, Z. E. daß Gott ein lebendiger Gott sey, nicht in seiner Dolmetschung gelitten, sondern verändert und verstelliet hat.* Aliquando tamen, quod dissimulari nequit, recte expressit, ut Gen. xvi, 14. von dem lebendigen (Gott) coll. Deut. xxxii, 40.

CAP. II.

DE TRINITATIS MYSTERIO GENERATIM
SPECTATO.

§. I.

Sacrosanctum & adorandum trinitatis mysterium multiplici ratione obscurare aditus est depravator Werthemienfis, siquidem loca Mosaica, quae pro eodem pugnant, omnia pervertit, (c. 1. §. 5.) siue ipsum hoc mysterium neget, siue in ea versetur opinione, ac si illud in veteri testamento non satis clare sit reuelatum. De vltima quaestione olim in ecclesia nostra acriter disputatum fuisse in sic dictis controuersis syncretisticis, non ignota res est. Dudum autem puriores ad liquidum perduxerunt, recte etiam & sufficienter mysterium trinitatis e priori foedere probari posse, ex quo nemo, quantum quidem scio, vberius id deduxit ac demonstrauit, quam b. noster PETR. HABERKÖRNIVS. a) Praeclare id etiam praestitit cel. IOACH. LANGIVS,

b) &

a) *synthegmate primo & secundo dissertationum theol. quibus commendum SS. trinitatis mysterium, ex δυνάμειος vet. test. scri-*

ptis, satis clare, ut & solide atque innitente, demonstratur, Gisleae 1650. & 1652. 8. vbi in dedicatione, secundo synthegmatis

b) & ex reformatis 10. MEYERVS, c) cum innumeris fere aliis. Neque etiam res aliter se habere potest. Quum enim mysterium trinitatis creditu ad salutem sit necessarium, (vt ex instituto ven. noster REINH. HENR. ROLLIVS d) euicit) & vero vna eademque in vet. ac nouo test. fuerit theologia & fides saluandique ratio: (prooem. §. 5.) consequens inde sit, vt in veteri quoque testamento hoc mysterium reuelatum fuerit. Neque obstat, hodiernos recutitos, prioris foederis libris recipientes, id non videre ac credere. Respondemus potius verbis b. MISLERI e) nostri: iudaei V. T. fideles gratia diuina praenunti, ad sciendum illud mysterium ex lege scripta ducebantur. Moderni iudaei velamine obducti ob οὐκ ἔχοντες scientiam illam non attingunt. Illis ordinaria interpretationis media per sacerdotes & viros διακονήσαντες non defuerunt. His vero iusto Dei iudicio hodie sunt crepta. Quae occasione non possumus, quin singularem cel. alioquin philologi, critici, philosophi, immo polyhistori, 10. CLERICI f) caecitatem deprecemur, dicentis: scio, esse viros eruditos, qui in veteri testamento non obscura vestigia eorum, quae apud christianos de S. trinitate creduntur, videre

C 2

videre

praemissa, argumentorum ponderibus comprobat, fideles V. T. quoad articulum de SS. trinitate, eandem nobiscum in N. T. fidem in re ipsa, pro ratione tamen V. T. atque sic cum modi disparitate tantum, quoad perspicuitatis scilicet gradus, habuisse.

b) causa Dei & relig. iudaeis reuel. adu. sic dictum naturalismum, part. II. sect. I. pag. 321. sqq.

c) diss. th. de mysterio SS. trinit. ex solius vet. test. libris demonstrato, atque ex veterum & recentiorum

rum rabbin. praesertim cabbalistarum rarissimis monumentis illustrato, Harderouici 1712. 4.

d) diss. de cognitione SS. trinitat. ad salutem consequ. omnibus necessaria, Tremoniae 1724. Iunge THEODORVM de BLANC in principes contre les Sociniens, part. I. sect. I. c. IV. artic. IV. qui inscribitur: la trinité, mystere fondamental p. 69. sqq.

e) synopsi theol. disp. III. th. 3. §. 1. p. 46.

f) hist. eccles. noui test. proleg. sect. III. c. I. §. 13. p. 99.

videre se putant. Sed omnibus expensis, nihil satis firmi, ommissioni testamenti auctoritate, inde peti posse videtur. Rectiora docet theologus Gallicanus de BLANC, g) 6. Ik

Soler hoc mysterium inde etiam adseri, quod loca sint evidentissima, vbi plurimum personarum diuinarum fiat mentio, qualia multa in Mose occurrunt. Sic pluralitas personarum clarissime elucet ex locis, quae duarum hypostasium, patris & filii, meminerunt, vt Gen. XIX, 24. *lehoua plueret super Sodomam & Gomorrhams sulphur & ignem: יהוה נאם* idque a lehoua ex caelis. Quod comma LUTHERVS bene expressit: *der Herr liess regnen von dem Herrn*. Nouellus autem interpres inaudita malicia reddidit: *itzo liess dieser goetliche Gesandte ein ensetzliches Wetter über Sedhom und Amora kommen, vvelches alles anzündete*; quum tamen expressis verbis lehoua distinguatur a lehoua, scilicet lehoua filius a lehoua patre, quia filio omne iudicium a patre est traditum Io. v, 19. Ergo h. l. necessario duae diuinitatis hypostases indicantur. Locus hic tam clarus est, vt nullis siue iudaeorum, siue Socinianorum, quibus locus hic iudes est in oculis, strophis obscurari queat. Ex iudaeis R. ABR. BEN. ESRA putat, יהוה נאם idem esse quod נאם a se. Sed licet forte alibi nomen proprium pro relativo pronomine ponatur, hoc tamen nunquam sine summa necessitate est dicendum; hic vero id plane non quadrat. Quis enim ita loquutus vnquam fuisset: *lehoua plueret fecit a se?* Absurda haec foret loquutio, cui etiam accentuum ratio repugnat. Quod si enim hic sensus esset genuinus, non potuisset illud יהוה נאם a praecedentibus per Athnachum separari. Qua de re confert GE. CHRISTOPH. DACHSELIVM. h) Nihil vt dicam, esse ex ipsis veterioribus iudaeis, qui veritatem hic perspiciant. Verba chaldaei paraphraetae habet b. noster CHRISTOPH. HELVIEVS, i) Socinianorum in hoc loco detorquendo φλογος dispulit solidissimus quondam Ludouicianae nostrae theologus IUSTVS NYRBORNIVS, k) Horum

g) l.c. c. II. art. I. p. 17. & c. v. p. 75.

h) *bibliis accentuatis*, part. I. p. 169.

i) *elencho ind. VII. tom. IV. dispp.*

Giff. p. 244.

k) *postumo anti-Eniedino* p. 15.

rum vestigiis insistentes Werthemienſis vocem *lehona* vertit *legatum diuinum*, inaudita licentia, iam ſupra cap. 1. §. 2. caſtigata. Praeterea inuentis aliorum detorſionibus nouas addidit, dum nota 186. ſibi perſuadet, *לְהוֹנָה* a *lehona*, idem hic eſſe ac ex aere. Ita enim commentatur: *E. er lieſſ Schwefel und Feuer von Gott (nemlich aus der Luſt) herunter regnen. -- Es vviird geſaget, daſſ der Blutz von Gott herunter gekommen ſey, vveil man die obere Luſt für die Reſidenz Gottes hielte.* Quae omnia iterum pro auctoritate, nulla probatione adlata, pronuntiat. Nullibi vero in omni ſcriptura nomen Dei *lehona* eo ſignificatu deprehenditur. Similiter quum *Exod. xxiv. 1.* Deus dicit ad Moſen: *adſcende ad lehonam*, (vbi Deus pater de filio, vero *lehona*, loquitur.) & hunc locum peruertit homo, redditum: *vvenn du vvieder zu mir herauf gehelt.* Quod ſi haec verba interpretis legeris, de duabus ſacris hypotaſibus ne cogitare quidem poteris, quam tamen veritatem vel ipſi iudaei, praeceunte littera, hic quodammodo perſpexerunt. Vide, quae ad hoc comma ex *R. BECHAI* notat *VEN. IO. HENR. MICHAELIS, l)* & quae ad idem ſolide commentatur *cel. IOACH. LANGIUS, m)*

§. III.

Porro pro myſterio hoc pugnant loca Moſaica, quae pluralitatem hypotaſium in genere indicant & inſinuant, dum Deus de ſe pluraliter loquitur, idque ita, vt ſimul eſſentiae vnitas exprimitur, veluti *Gen. 1. 26. & dixit Deus: נַעֲשֶׂה אָדָם כְּצִלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ* faciamus hominem in imagine noſtra, ſecundum ſimilitudinem noſtram. Quem locum malitioſe detorquet, tum in verſione, tum in addita nota. Verò ſic quidem haec eſt: *endlich hatte Gott auch beſchloſſen Menſchen hervorzubringen, vvelche mit ihm eine Aehnlichkeit hätten.* Nota vero addita ita ſonat: *E. Gott ſagte: vvir vvollen Menſchen machen, vvelche unſer Ebenbild und uns ähnlich ſeyn ſollen. Gott vviird hier eingeführet als vvenn er mit andern eine Unterredung hielte: nemlich,*

C 3

nach

l) not. ad bibl. ebr. h. l.

m) in Moſaiſchen Licht und Rechts
ſ. 504.

nach der damaligen Art zu reden, da alle Nationen, wenn sie keinen Gott ins besondere nenneten, nicht von Gott, sondern von Goettern redeten, und diesen allerhand Unterredungen und Berathschlagungen unter sich zuschrieben. Mosche versteht es nur von einem Gott. Miror hominis audaciam, dum ea garrir, quae probare nullo modo potest. Vnde enim hunc loquendi modum eo iam tempore vsitatum fuisse vquam euincer? quum documentis eius aevi, si a Mose recesseris, destituamur omnibus. Ea etiam tempestate, qua Deus haec ἀνθρώποις pronuntiasse dicitur, nulli adhuc homines, nedum nationes, fuerunt. Fac vero, consuetum fuisse hunc dicendi morem: vndenam Mosen sese ad eum accommodasse, vlla veri specie demonstrari poterit? Qua de re cap. I. §. 5. dicta vide. Valeat itaque tam inconsultum, immo absurdum ratiocinium. Quod si homo mysterium trinitatis credidisset, cur non potius huius loquutionis rationem, multoties a nostratibusⁿ) aliisque datam inculcatamque, suam fecisset? Placent ad hoc dictum verba THEODORI de BLANC, o) quae adiicere non dubito: j' avoue, qu' on ne doit pas se contenter, pour prouver la trinité d'un passage tel qu' est celui de Moïse, que ie viens d' alleguer: faisons l' homme à notre image; etant certain, qu' il n' est point asses formel, pour fonder & pour établir le grand mystere d' une trinité divine; bien qu' il le soit asses pour prouver, qu' il y a en Dieu quelque pluralité incomprehensible. Mais aussi l' on doit convenir, qu' apres que le mystere de la trinité a été prouvé d' ailleurs, ce passage de Moïse & d' autres semblables, suffisent pour le faire appercenoir, en de tels endroits.

§. IV.

n) Vide inter alios b. io. VVIN-
SKELMANNVM diff. de myst. SS.
trinit. ex dictis script. Gen. 1, 26.
27. & c. III. 22. tom. v. disp.
Marburg. p. 41. sqq. & CHRI-
STOPH. HELVICVM elencho in-
daeorum VII. de pluralitate per-

sonarum in una essentia divina,
tom IV. disp. Giss. p. 213. sqq.
vbi & iudaeorum nebulas dis-
pult, itemque tom. v. disp. IV.
de SS. trinit. & persona Christi
p. 101. sqq.

o) l. c. c. v. art. II. p. 89. sq.

§. IV.

Locus huic simillimus est Gen. 111, 22. & dixit Iehoua Elohim: *עצמנו כאלה היה האדם* ecce homo fuit vel factus est sicut unus ex nobis, quem pessime vertit: Gott dachte, da Adam nach einem goettlichen Verstande und nach einer hoehern Erkenntniß getrachtet hat, so wird er sich auch den Lebens-Baum nicht verwehren lassen. In alienum & a verbis aequae ac mente spiritus sancti remotum sensum oraculum hoc traxit. Vel puer, qui ebraea didicit, hunc hic correxerit philosophum, ipsa eum refutante *αὐτοψία*, vnde operosa disputatione superledere possumus. Ante vero, quam hunc locum mittramus, de veriori eius expositione quaedam notare liceat. Treseius potissimum sunt expositiones. Et haec quidem est plurimorum fere veterum, quae ironiam & Mimēsin admittit, integrumque comma ita reddit: *ecce homo factus est scilicet! sicut unus ex nobis*, i. e. nequaquam nobis similis est factus, sed abominandum potius ob peccatum, *βδέλυγμα*. Sie ipse SAL. GLASSIUS, p) (cui alioqui studium exegeticum multum debet) AMBROSIVM aliosque veteres secutus. Quae vero explicatio, si quid recte iudico, ferri nequit, quum indigna Deo talis foret ironia. Nec terrestris pater lapsi filii irridebit, multo minus caelestis. Quocirca alii vertunt *היה fuit*, nempe quondam, quum concreatam haberet imaginem, nunc *cheul* amissam, collato illo: *fuimus Troes!* Ita ven. IOACH. LANGIVS, q) Non reiicienda quidem haec est sententia; videtur tamen, meo quidem iudicio, contextui magis favere, si de imagine Dei restituta dictum exponamus. Eo enim tempore haec verba a Deo sunt enuntiata, quum iam, proteuangelio proclamato, in gratiam ac foedus recepti essent mortales. Itaque sensus fuerit; nunc iterum, pronuntiato euangelio veraque fide recepto, Adam & Eva, nobis reconciliati, facti sunt sicut unus ex nobis, imagine diuina quodammodo restituta. Ita haec verba exposuit b. RAMBACHIVS, r) Quodammodo huc etiam facit b. HENR. BEN.

STAR-

p) philol. sacr. l. v. tit. 1, c. v. r) colleg. hist. eccl. vet. test. tom. 1.

p. 1513,

q) l. c. f. 82.

p. 90. vbi & nostram vide observationem additam.

STARCKIVS, s) qui locum ita παρὰφρασεῖ: cum Deus pater ad reliquas Deitatis personas conuersus dixit cum Iudaeis, ecce, Adam factus est sicut unus ex nobis, sicut filius meus unigenitus in victimae caesae pelle circumferens typice mortem filii mei, adeoque iustitiam & sanctitatem cet. Memorabile quoque est testimonium veritatis in targum, siue paraphrasi chaldaica eaque Hierosolymitana, hic deprehensum: & dixit verbum lehouae: o Deus, ecce Adam, quem creasti, unigenitus est in orbe, sicut ego unigenitus sum in caelis excelsis. Quod dictum maxime vrget b. noster CHRISTOPH. HELVICVS, t) primus quondam in academia nostra ebraeae graecaeque linguae, post & theologiae professor, pro demonstrando insigni chaldaicarum paraphrasium in controuersis iudaicis vsu, dum clarissime, inquit, v) in eodem versu, & sermo, & creatio, & unigenitum esse, verbo lehouae tribuitur. Et postea: quid praeclarius dici poterat? tria hic, loquela, creatio, unigenitum esse, manifeste designant personam, eamque distinctam a lehoua (patre) & verum Deum, quia creauit hominem, quod non nisi soli vero Deo competit. Vbi tamen ad locum HELVICI monere liceat, eum scripserisse quem creauit, x) quum e contrario Buxtorffii biblia, itemque polyglotta Londinensis (in quibus vero male vertitur creauit) legant דברתי quem creasti, sicut etiam b. GLASSIUS y) hanc lectionem exhibet, adeoque argumentum HELVICI de opere creationis, verbo lehouae tributo, ex hoc quidem loco non fluit. Sine dubio vero HELVICVS in quodam exemplari inuenit scriptum דברתי vel דברתי quem creauit, quae, si liquido probari posset, lectio Buxtorffianae omnino foret praefenda.

§. V.

Plura sunt in Mosaicis tabulis loca, quibus summum Numen de se in plurali loquitur, quae homo ille Werthemienſis detorquenda sibi

s) notr. select. in lib. V. T. p. 13.

t) tract. hist. & theol. de chaldaicis biblicorum paraphrasibus, Gissae 1612, 4. cap. v. p. 26.

v) l. c. p. 27. Similia fere ha-

bet loco statim citando p. 122.

x) Quam lectionem etiam retinet in elencho ind. VII. tom. IV. dispp. Giff. p. 122.

y) philol. sacr. l. I. tr. I. p. m. 24.

sibi sumsit. Illustre est dictum Gen. xi, 7 & dixit lebona, age נרדה ונכלה descendamus & confundamus ibi labium siue linguam eorum, ubi plane omisso illo descendamus, ἀνδραποδάδω pronuntiato, & plurali in singularem conuerso, scripsit: damit ich nun selches hintertreibe, so wil ich ihre Sprache verwirren. Quod cur fecerit, diuinatu non erit difficile. Conf. §. 1.

§. VI.

Similiter pluralitas personarum ex ea phrasi elucet, qua nomen pluralis numeri אלהים Elohim constituitur cum singulari, vi Gen. 1, 1 in principio ברא אלהים creatio Deus caelum & terram. Cuius rei causa recte constituitur, quod plurali personarum pluralitas, (siquidem & alias cum participio & adiectiuo plurali construi solet) ex aliis veteris nouique foederis libris clare euicta, singulari vero essentiae unitas indicetur. (c. 1. §. 5.) Certe nisi eiusmodi ratio plurali numero Elohim subesset, numquam Deus ita loquutus fuisset, ne תהי ואלהינו stabili videretur. Istam vero orthodoxorum rationem negat Werthemienensis, planeque aliam notula sua 2. suppeditat, quum, quod iam c. 1. §. 5. occupatum, temere sibi persuadeat, pluralem Elohim ex gentilismo esse deriuandum, quod signum ibidem reiectum meminere. Miramur, & merito quidem miramur, hominis caecitatem, quum ex ipsis vetustioribus iudaeis quidam pluralitatis mysterium in his similibusque loquutionibus perspexerint. Loca videas apud RAYM. MARTINI, 2) b. MAYM, a) patrem, multosque alios. Equidem non ignoro, variis contra sententiam istam opponi solere dubia, a diuersis viris excogitata, non minus tamen scio, iis ab innumeris satis esse factum. Vt alia iam mittam, ob stare huic rationi quidam putarunt exemplum vnum aut alterum, in contrarium adductum, ubi de diis gentium pluralis numerus cum singulari verbo constructus ab eorum cultoribus vsurpatus inueniatur. Sic IO. FABRICIUS, b) theologus

D

pri-

x) pug. fid. part. III. c. III. f. 484.

edit. 10. BEN. CARPZOVII.

a) dissertat. sac. loc. II. c. I. §. 30.

p. 139. 140. & loc. III. c. I. §. 24. p. 213.

b) adnotat. in D. 10 EVIL. BAIERI comp. theol. posit. p. 32. edit. 2.

primum Altorfinus, post Helmstadiensis, cum IO. SAYBERTO, c) filio, regulae a non nullis formatae: in quocumque loco nomen Elohim pluralis numeri construitur cum verbo singularis numeri, in eo innuitur verus Deus, atque plures in una diuina essentia personae, ceu instantiam opponit Philistaeorum verba *Iud.* xvi, 23, 24. quibus abusue quidem deastrum suum Dagon Elohim dicant, eademque plane constructione videntes connectant nomen Dei pluralis numeri cum verbo singulari, hoc modo *וַיִּתֵּן יְהוָה* dedit Elohim nostri, i. e. Deus noster, ut adeo, ita concludit FABRICIUS, d) regula illa non amplius maneat universalis. Quod vero dubium, alibi e) ab eodem recoctum, mea quidem sententia, nullum est, ipseque vocula abusue quodammodo soluit. Etenim id ex *κακοζήλια* paganorum (de qua FABRICII parens cognominis disputationem f) edidit doctissimam) omnino repetendum est, hac in re modum loquendi, inter veri Numinis cultores vsitatum, imitantium. Diabolum enim simiam esse Dei, cui ignotum esse potest? Idem dicendum, quando Israelitae vnico vitulo aureo nomen Elohim tribuerunt *Exod.* xxxii, 31. Pari ratione SEB. SCHMIDTUS g) aliam obiectionem diluit, apposite obseruans, vocum *Adonim* & *Bealim* eandem aliquando esse rationem ac τοῦ Elohim, inde venire, quod proprie quidem nomina sint diuina, postea vero per tropum a diuinis nominibus ad homines, Dei vicem gerentes, translata de vno homine dicantur, ac pluralem suum, quem habeant in diuinis, retineant. Ceterum tam multa hac in materia scripta sunt, ut integrum tractatum complere iis possemus. Ex instituto hoc argumen-

rum

e) opp. postum. p. 159.

d) l. c. p. 33.

e) spicilegio explicationis selectior. scripturae dictorum, Helmstadii, 1701. p. 17. sqq. qua dissertatione, ut in praef. confiteretur, explicationis Saubertinae reliquias suppeditat.

f) Cui titulus: Dei simia, diabolus, siue de cacozeria gentilium, sacris ipsorum plurimis demonstrata, & in IO. MICH. DILHKE-RII *dispp. acad.* tom. II. p. 162. sqq. extat.g) *colleg. bibl. priori loc.* III, di 201. §. 8, p. 116.

tum tractarunt IAC. MARTINI, *b*) ANDR. SENNERIVS, *i*) IO. MEISNERVS, *k*) & in nostra hac academia CHRISTOPH. HELVICVS, *l*) IO. STEY-
 NERS, *m*) graecae primum, ac post etiam ebraicae linguae & theolo-
 giae professor, itemque PET. HABERKORNIVS, *n*) NEC NON DAY. CLO-
 DIVS. *o*) Quibus adde IO. HENR. MAIYM, *p*) patrem, in compendio
 hac de quaestione praecipientem, atque inter alia hoc theologo-
 rum argumentum adferentem: omnis vox numeri pluralis, habens
 singularem, eiusdem rei significatiuum, extra enallagen numeri, propria
 significatione servata, vere quamdam pluralitatem designat. Nos, pen-
 sita-

D 2

lita-

- b*) de tribus Elohim lib. 1. passim.
i) de diuino nomine Elohim, & in
 primis nobilissima, eaque vexa-
 ta multum controuersia: an ex
 hoc nomine plurali, & praefer-
 tim hoc iuncto verbo singulari
 בְּרֵא Gen. 1. 1. vi & ipsa uocum
 ac constructionis quodammodo
 mysterium SS. trinitatis, vel
 saltem pluralitas personarum in
 una diuina essentia possit probari?
 diatriba philol. contra iudeos,
 Photinianos, Pontif. Calvin. as-
 que nouatores non nullos. Vitem-
 bergae 1650. 4.
k) disp. theol. de pluralitate perso-
 narum diu. ex vocabulo אֱלֹהִים
 eiusque constructione, desumpta
 ex Gen. 1. 1. ibidem. 1668.
l) elencho iud. VII. tom. IV. disp.
 Giff. disp. x. class. 2. p. m.
 223. lqq. nec non in considerat.
 aliquot locor. script. controuerso-
 rum de SS. trinit. & persona

- Christi, tom. v. disp. Giff.
 p. 100. lqq.
m) disp. theol. philol. de uoce Elo-
 him, Gisle 1622. membr. VI. an
 recte ex uoce Elohim pluralitas
 personarum in una essentia pro-
 betur?
n) syntagm. primo dissertat. theol.
 ubi integra disp. 11. p. 113. 192.
 demonstrationem secundam
 SS. trinit. sistit ex uoce Elohim
 eiusque constructione in vet. test.
o) diss. acad. de tribus maxime con-
 trouersis quaestionibus, ubi pri-
 ma est: an אֱלֹהִים pluralitatem
 personarum in diuinis inferat?
 hic loci olim habita,
p) dissertat. sacr. in quibus sele-
 ctiora vet. test. oracula secun-
 dum seriem locor. theol. expli-
 cantur, loco II. c. 1. §. 29. lqq.
 p. 137. lqq. Adde eundem loc.
 III. c. 1. §. 22. lqq. p. 209. lqq.

fitatis in viramque partem omnibus, pronuntiamus, firmum adhuc peristere b. nostri 10, NIC. MISLERI, q) theologiae quondam & ebraeae linguae hic professoris, effatum: nisi voce מַלְאָכִים pluralitas innueretur, ratio subesset nulla, cur plurali usus fuisset Mosi, voce illa non destituta suo singulari.

§. VII.

Prae reliquis praestantissimum pro pluralitate personarum diuinarum argumentum subministrant loca *pentateuchi* plurima, quibus *Messias*, ceterum *angelus* non creatus, proponitur, & a *Iehoua* patre distinctus, idem tamen & ipse *Iehoua* dicitur. Quae oracula Mosaica omnia, (si unicum locum *Gen. xlviii, 15, 16.* exceperis, sine explicatione dimissum) quum peruersa explicatione enervare conatus fuerit deprauator *Werthemien*sis, nostrum erit, a strophis illis, in iudaeis recentioribus, Socinianis, partimque *GROTTIO*, *CLERICO*, aliisque audacioribus criticis dudum notatis, quoad quidem eius fieri poterit, breuiter strictimque adserere & vindicare. Prius vero, quam ad rem ipsam accedam, monendum censeo, hominem istum subdole nomen מַלְאָכִים angelum *Iehouae* vertere solere: *ein Engel*, nec non *der Engel*, itemque *goettliche Erscheinung*. Quum enim longe sit aliud *angelus Iehouae*, sensu emphatico, quam generatim *angelus*, siquidem ista loquutio *Iehouam* missum, distinctum a *Iehoua* mittente, innuit, sine dubio hac ratione emphasin eius eludere studuit.

§. VIII.

Primus locus est *Gen. xvi, 7. lqq.* Quod hic angelus Domini, *Hagar*ae monitor, non sit creatus angelus, sed ipse Deus, patet inter alia ex nomine Dei essentiali *Iehoua*, ipsi v, 13, tributo, verbis: cum vocauit illa nomen *Iehouae*, loquentis ad se: *אני (es) Deus videns me*, nec non inde, quod fons, quem monstraauerat, vocatus hinc fuerit מְצוֹתַי fons vel puteus viuientis videntis me, vel potius prospicientis mihi. Fons viuientis idem est ac fons Dei, qui toties totiesque מַלְאָכִים Deus viuus adpellatur. Denique ex opere diuino, quod angelus

q) *Synopsitheolog.* (quam b. 10. BARTHOL. RYDIGERVS praef. *protheol. theol. RYDRAYII* praemis-

sa mussaceam ac nersosam dicit) *Gislae* 1665. 8. dispp. xi. th. 2. §. 5. p. 47.

lus sibi adscribit v. 10. dicens: *quam copiosissime multiplicabo semen tuum*, (posteror tuos) diuinitas eius elucescit. Sed nunc videamus, quomodo tam claram veritatem obscurare adnitatur Werthemien- sis. Quum persona adparens v. 7. dicatur *angelus iehouae*, hic, pro more suo, iam §. antecedenti notato, ponit *ein Engel*, quum scribendum fuisset *der Engel des Herrn*, καὶ ἄγγελος ita dictus, quomo- do etiam v. 9. reddidit: *der Engel*, immo v. 10. & 11. plane illud omisit. Pessimum vero est, quod v. 10. quo angelus Domini opus mere diuinum multiplicandi seminis sibi tribuit, ita expresse- rit: *du wirst eine Stamm-Mutter einer grossen und unzählbaren Nation ver- den*. Quae versio prorsus pugnat cum grammatica huius dicti ex- planatione. Causa illius detorsionis est, quod angelo huic iehouae, quem inepte pro creato reputat, diuinum hoc opus semen adau- gendi vindicari non posse sibi persuadeat. Neque non comma 13. in aliud transformat, hoc modo: *weil nun Gott hier durch einen Engel* (quod multo est falsissimum) *mit ihr hatte reden lassen, so sagte sie: du bist ja ein Gott, der sich sehen lässt*. Qua quidem versione, si priora verba spectes, nihil facile est absurdus. Quomodo autem hoc comma sit transferendum, ipsi paullo ante ostendimus,

§. IX.

Secundus locus exstat Gen. xviii, 1. sqq. & c. xix, 19. sqq. vbi iti- dem filius Dei, seu angelus Domini ἀγγελος, cum duobus angelis crea- tis, Abrahamo visus est, praeter alia Sodomae euerisionem praenun- tiaturus. Clarissimum est, angelum vnum non fuisse creatum, sed ipsum Deum, quandoquidem & *iehoua* adpellatur v. 1. 13. 17. 20. 22. 26, 33. cap. xix, 17. 18. 19. 21. 22. 23. 27. 29. & *Adonai* cum Kamez, quod idem est ac *iehoua*, eique attributa diuina, omniscientiae in detecto Sarae risu c. xviii, 12. sqq. omnipotentiae in promissa eius foecunda- tione, opera diuina, subuersio Sodomae & peccatorum, ad caelum cla- mantium, vindicta v. 20. 21. vniuersale generis humani iudicium v. 25. potestas remittendi peccata v. 26. sqq. denique etiam *cultus diuinus*, ab Abrahamo ipsi exhibitus v. 23. sqq. adscribuntur. Nihilo tamen mi- nus & hunc locum male tractauit Werthemien- sis. Etenim v. 1. vbi *iehoua adparuisse* dicitur Abrahamo, transfert: *hier - - hatte Abraham*

D 1

noch

noch eine andere goettliche Erscheinung, (c. 1. §. 7.) *commate vero 13. 17. 21. 26. 33. vocem iehoua pro ea, quam iupra c. 1. §. 2. notauimus, malitia, vertit legatum diuinum, goettlichen Gesandten. Cuius versionis rationem daturus, scribit adnotamento 170. der goettliche Gesandte. E. Gott sagte. Man schrieb damals die Verrichtungen solcher Personen, welche Gott vorstellten, diesem selbst zu. Die Person nennet sich hier niemals Gott, sondern redet allezeit von ihm, als von einem andern. Eine Person, welche im Namen eines mächtigen bey auswärtigen gewisse Geschäfte zu verrichten hat, heisset ein Gesandter. At vero, quod homo hic primum effutit, de consueto tunc temporis more loquendi, id in tali positu, qualis hic est, falsissimum & ab omni ratione alienum pronuntio. Quis enim, quae regis alicuius legatus proloquutus est, ipsi regi ita tribuet, vt dicat: *rex iam loquutus est*? Itaque si rex appellari non potest regis humani legatus: multo minus rex regum legatos suos suo nominati nomine, praecipue essentiali, sibi soli proprio, permitter. Interpretis nouelli officium fuisset, hanc loquendi rationem luculentis exemplis euincere. Quod vero ad alterum effatum attinet, licet persona haec se ipsam non expressis verbis Deum vocet, talia tamen sibi vindicat, quae solius sunt Dei, & praeterea a scriptore sacro aliquoties *Deus* dicitur. Etiam si vero Deum se dixisset, tamen verba detorsisset interpret, & legatum eum esse alia ratione defendisset, vt alibi eum fecisse, infra §. 14. luculenter docebitur. Vide etiam §. 12. Sed nec *legatum* Dei se vocat haec persona, pro quo tamen eam habet Werthemien- sis; tantum duo eius comites se a Deo misos profitentur v. 13. Aliquando in hac historia plane omittit Werthemien- sis nomen *iehoua*, sine dubio, quod superfluum philosopho illi fuerit visum, vt v. 19. 20. Nihil vt dicam, quod nomen Dei *Adonai* eum Kamez transferat *mein Herr*, quum reddendum fuisset *Herr*, cap. xviii, 27. 30. 31. 32, satis sic prodens suam siue ignorantiam, siue potius animi peruersitatem, id quod iam cap. 1. §. 2. animaduertum.*

§ X.

Tertius locus reperitur Gen. xxi, 17. sqq. vbi angelus Domini Hagar ad afflictam iterum adparet ac consolationem praebet dulcissimam.
Et

PART. I. C. II. DE TRINIT. MYST. GENERATIM SPECT. 31

Et hunc angelum Dei ipsum fuisse Deum, praeter alias rationes patet ex opere mere diuino multiplicandi seminis v. 18. *faciam ipsum magnum populum*, quod solius Dei opus esse tum res ipsa docet, tum v. 13. comprobatur, ubi Deus dicit Abrahamo: *ancillae Hagaris filium magnum populum efficiam, propterea quod seminis sit tui*. Clarum etiam est, quod angelus Dei h. l. idem sit ille, qui alias angelus Iehouae seu Domini audit. Quodque sit ipse Deus, ex Synonymia v. 17. claret, ubi nunc angelus Dei, nunc ipse Deus adpellatur. Mala autem fide egit Werthemienfis, quando v. 17. loco *angeli Dei* posuit *angelus* simpliciter, *ein Engel*, & postquam alia pro lubitu reddiderat, verba illa commutatis v. 18. ita commutat: *es soll eine grosse Nation aus ihm vverden*, quum contra recte LUTHERVS reddiderit: *ich will ihn zum grossen Volk machen*. Scilicet, quum angelum hunc pro creato habuisset, id sibi datum esse credit, ut verba ex prima persona in longe alia commutaret.

§. XI.

Quarti nunc loci Gen. xxii 11. sqq. vindiciae sunt parandae. Ibi Abrahamo Isaaci filii immolationem dissuadet angelus Iehouae, quem esse angelum illum *αγγελον*, variis argumentis constat. Etenim hic angelus Iehouae & ipse Iehoua v. 14. 16. vocatur, & per semetipsum iurat, (quo argumento satis euincitur, ipsum esse verum ac summum Deum, ut b. RAMBACHIVS *) ex instituto confirmavit) & denique opus diuinum benedictionis corporalis ac spiritualis sibi tribuit. Dicitur non potest, quantopere hunc locum deprauauerit Werthemienfis. Namque quum v. 11. angelus Iehouae Abrahamum vocasse legatur, noster vertit: *izorief ihm ein Engel*, quumque v. 12. angelus Domini dicat: *non percisti filio tuo mea causa*, id vero angelus creatus, qualem homo intellectum veller, dicere de se haud possit, verba ex prima persona pro licentia sua malitiose in tertiam transmutat: *Gott ist damit vwohl zu frieden*. Porro v. 15. loco angeli Iehouae posuit *der Engel*, omitta voce Domini, des Herrr. Multo enim aliud est angelus Iehouae, aliud angelus in genere, ut iam ante §. 7. notatum. Nullibi vero maior inge-

*) diss. theol. qua Iesu Christi summa diuinitas ex eius iuramen-

tis per se ipsum demonstrata sistitur, Halae, 1730.

ingenii nouaturientis abufio adparet, quam quum verba, quae angelus in prima persona v. 16. pronuntiat: *per me ipsum iuravi*, noster in tertia reddit: *Gott hat velt bey sich beschloffen und dazu geschworen*, hoc modo verba, quae angelus Dei sibi adscribit, eidem non sine sacrilegio surrepturus. Id quod etiam facit v. 17. vbi, quod angelus Dei in prima persona eloquitur: *uberrime benedicam tibi & multiplicabo semen tuum*, (posteror tuos) itidem in tertiam redigit, his verbis: *er. (Gott) wolle einen solchen Segen auf dich legen und deinen Stamm dergestalt vermehren*. Quasi vero hic angelus Dei non sit ipse Deus, vt ponere non potuerit: *ich will*.

§. XII.

Quintus succedat locus ex Gen. xxviii, 11. sqq. vbi Iehoua Iacobo in via conspiciendum se praebet, idem ille, qui postea angelus Dei nominatur ipsique ditans artificium aperuit cap. xxxi, 3. 11. 12. 13. Obseruanda hic ante omnia sunt commata 11, 12, 13. vbi & angelus Dei & ipse Deus audit. Quae loca multiplici ratione deprauare interpret noster non veretur. Quum enim v. 11. angelus Dei nuncupatur, noster deprauator tantum simpliciter pro more suo (§. 2.) vertit angelus: *hierbey rief mir ein Engel im Schlaf*. Ad quae verba velut in transcurso moneo, ignorantiam suam in ebraica lingua, aut saltem alucinacionem, puerilem hominem istum prodere, quandoquidem in ebraico est *חלום* quod notat somnium, Traum, vt recte LUTHERVS, neuiquam vero Schlaf, somnum. Quumque v. 13, adparens ille Dei angelus dicit: *ego sum Dominus Deus ille Bethelis, cui ibi vixisti statum*, claret inde, quod sibi hic angelus Dei vindicet cultum illum diuinum, a Iacobo in Bethel Numini exhibitum, & quum Deus Bethelis semetipsum vocauerit Iehouam, Deum Abrahami & Isaaci, cap. xxviii, 13, sequitur inde, vt hic angelus verus ac summus sit Deus. Locum illum clarissimum cap. xxxi, 13, iamiam translatum, hic homo ita corrumpere non erubescit: *ich bin der Engel, der dir zu Bethel erschienen ist, da du den Stein in die Höhe gerichete, Oel darauf gegossen, und Gott dabey ein Gelübde gethan hast*. Additis inepris adnotatiunculis, nempe num, 192. *ich bin der Engel. E. ich bin der Gott. Er wird kurz*

vor.

vorher ein Engel genennet, quasi vero ille angelus non simul sit ipse Deus, quod vel hinc discere debebat. Et nota 293. vbi ad verba sua: *und Gott dabei ein Gelübde gethan hast*, addit: *E. und mir. Er redet als ein göttlicher Gesandter*. Sed quis legatus umquam ita est loquutus? Centies centiesq; tam infrunita ratio in iudeis, Socinianis aliisque huius farinae hominibus, ex quorum lacunis sua idemtidem hausit, est explosa. Vid. §. 9. Nisi angelus hic ipse fuisset Deus, filius scilicet Dei, Iesus Christus, voluntatis divinae internuntius, numquam certe ita loqui potuisset.

§. XIII.

Sextus locus legitur Gen. xxxii, 25. sqq. de angelo Domini Iacobi colluctatore agens. Multis ex indiciis liquet, angelum hunc non fuisse creatum, sed ipsum Deum. Etenim non solum divina ipsi tribuuntur nomina *Elohim* & *El*, siquidem locus ille a visione divina Pniel v. 31, adpellatus est, & Iacobus *Israelis* nomen inde accepit, verum etiam ex benedictione divina, quam v. 28, anxie desiderat patriarcha, idem evidenter elucet. Quid? quod loca parallela Hof. xii, 4. sq. & 1. Reg. xviii, 31. satis superque euincunt, ipsum hic adfuisse Deum. Priori enim loco vocatur *Elohim*, posteriori vero *Iehona*. Age vero, videamus, quomodo tam diuinum oraculum eneruare studeat homo nouarum rerum cupidus. Quando Iacobus benedictionem sibi expetit v. 26. hic homo ita reddit: *nein, ich lasse dich noch nicht gehen; wir müssen vorher gute Freunde werden*. Addita notula 309. *E. du mußt mir vorher den Segen geben. Er verlange, der Fremde solte ihm vor dem Abschied gutes anvrünschen. Indem er dieses thut, so ist er bereit, aus Iacobhs Glückseligkeit Vergnügen zu schöpfen, und ist also sein Freund. Weil es geschehen hat, er sey sein Feind, so bietet er ihm bey dem Abschied Freundschaft an.* Quo ratiocinio nihil potest esse absurdius. Nihil enim de eo in textu legitur, quod colluctator ille inimicus Iacobi fuerit visus, adeoque nec id desiderabat patriarcha, ut amicitiam cum eo iniret. Sed potius, quum satis animaduertetet, non hominem, non merum angelum, sed ipsum Dei filium, incarnationi futurae praeludentem, omnis benedictionis vnicum fontem, hic adesse, cum non corporis solum robo-

E

re,

re, sed fidei potissimum in promissiones sibi factas, additis ardentissimis precibus lacrimisque, tam diu tenuit, donec benedictionem sibi impertiret. Comma 28. ita in alienum sensum rapuit: *Man muß dich künftighin nicht mehr laacobb, sondern israël (einen der mit Gott ringet) heißen; denn es moegen sich Engel oder Menschen an dich machen, so behältest du allezeit den Sieg.* Addit quidem nota 310. *E. Gott oder Menschen.* Sed si in ebraico est *Gott, Deus*, ut ipse homo confiteretur; cur non textui hanc vocem inseruit? Remittit quidem lector ad notam 156. quae vero nihil probat, sed pro auctoritate tantum pronuntiat: *hier wird es für gleichgültig angenommen, ob dergleichen Vorstellung (oder Erscheinung) Gott selbst oder eine Abschickung von ihm bedeuten soll.* Denique v. 30. ita transmutauit: *laacobb nannte diesen Ort Peniel (Gottes Angesicht): denn er sagte; ich habe ja hier einen Engel (El, Gott) im Gesichte (el Panim) mit meinen Augen gesehen, und bin doch lebendig geblieben, adiecta verbis: Gottes Angesicht nota 312. das Angesicht eines goettlichen Gesandten, ablegato lectore ad notam 170. nihil plane euincens, ut ex §. 9. patet. Longe autem est fallissimum, quod h. l. אלהים *Elohim* notet angelum. Praeterquam enim, quod obstat nomen אלה, cum argumentis aliis, ante adlatis, numquam pluralem numerum *Elohim* de vno angelo creato in sacris inuenies, ut iam supra c. 1. §. 5. num. 3.) occupatum. Quumque homo numquam locum aliquem ex posterioribus explicare velit, nullus autem in Mose adhuc occurrerit, ubi *Elohim* sine controuersia & contradictione de angelis usurpari debeat: hic contra suum ipsius principium exegericum, tantopere deamatum, pessime, ni fallor, impexit. Ceterum orthodoxam de angelo hoc colluctatore sententiam aduersus varios dissentientes ex instituto vindicauit cl. IER. FRIDERICI. §) Confer etiam IYST. FEVRBORNIVM §) & 10. IAG. RAMBACHIVM, v) nostrae quondam academiae decora.*

§. XIV.

§) duabus dispp. quibus Deum patriarchae Iacobi colluctatorem ex Gen. 32, 26. § 99. c. 48, 15. § 9. & Hof. 12, 4. § 9. adsertum & ab exceptionibus 10. ELEKIEL &

BALTH. BEKKER vindicatum defendit, Lipsi, 1729.

§) anti-Eniedino p. 17. § 9.

v) bist. eccles. vet. test. tom. 1. p. 427. § 9.

§. XIV.

Septimum addo locum *Exod. III. 2. sqq.* quo angelus Domini in rubo (quem ignobilem fruticem, mystica significatione non destitutum, in palmam, arborem nobilissimam, commutare tentavit doctissimus quidam Hungarus, GE. VERESTOI, x) a nobis γ) iam alibi notatus, a THEODORO VERO BASAEO z) ex instituto confutatus) ardente Mosi adpareret. Non paucis sane rationibus doceri potest, angelum hunc neutiquam creatum fuisse, sed ipsum Deum, quum varia ipsi nomina divina tribuantur, veluti *lehova* v. 4. 17. 18. quod sibi ipse etiam imponit, itemque *Elohim* v. 11. 13. 14. 15. 16. 18. quae vox de vno angelo, ut iam aliquoties monitum, non usurpatur, immo *Deus Abrahami, Isaaci & Iacobi* v. 6. 13; & denique de se dicit: *אני ה' אלהי* ero, qui ero, vel *sum, qui sum*, immutabilis, aeternus (coll. c. 1. §. 4.) ut de attributis operibusque diuinis, (siquidem populum iudaicum, cuius clamorem audiuerit, sibi adscribit, eius educationem Mosi commisiturus) & cultu denique diuino nihil commemorem. Quae omnia deprauator Werthemienſis mirum in modum detorquet. Sic pro inueterato more v. 2. vbi *יהוה בלאך* angelus *lehovae* adparuisse dicitur, eius loco tantum ponit: *hier hatte er eine Erscheinung von einem Engel*. Pariter corrumpit v. 4. hoc modo: *Weit Gott sahe, daß er auf den Busch zuing, und ihn recht betrachten wolte: so wurde ihm aus demselben zugerufen*. Ad quae verba nota 456. ipse fateri cogitur, in ebraico dici: *Gott rief ihm zu*. Cuius confessionis nulla tamen habita ratione addit: *die Erscheinung kam von einem Engel*, (quod probandum fuisset, probari autem, ob adlatas rationes, numquam potuit) und dieser führete auch in dem Namen Gottes das Wort. (quod gratis adferit homo, non adstruit) *Man hat aber dennoch, ita pergit, einführo Gott als die redende Person einführen wollen, weil es sonst nach*

E 2

x) *diff. philol. theol. de palma ardente Mosi, Franequeræ 1715. coll. museo Brem. vol. II. part. I. p. 29. sqq.*

γ) not. ad RAMBACHIANAM *hist. eccl. l. c. p. 582.*

z) *dissertat. & obs. philol. sylloge, diff. v. p. 253. sqq. de rubo Mosi, הכנה dicto.*

nach unserer Art zu reden erwas fremd lauten würde. Non solum nostro, sed etiam ebraico loquendi modo dura foret oratio, si Deo cum interprete illo surripiatur. Numquam enim ita de creato angelo ebraea loquitur lingua. Numquam creatus angelus se dixit Deum Abrahami, Isaaci & Iacobi, ut hic angelus Dei se nuncupat v. 6. 15. Dei haec esse verba, authentica Christi interpretatione constat *Matth. xxii, 31. 32. Marc. xii, 26. 27. & Luc. xx, 37. 38.* Ipsa denique res totaque haec historia clamat, neutiquam in angelum creatum talia quadrare. Taceo reliqua interpretis dicta, ex adlatis facile diiudicanda. Velim autem lector animaduertat stupendam hominis huius peruicaciam. Supra §. 9. ex eo locum alium de ipso Deo agere negabat, quod angelus se ipsum non dixisset Deum, sed semper de Deo, tamquam de alio, loquutus fuisset. Hoc vero loco angelus Dei non semel, sed aliquoties v. 6. 14. 15. expressis se verbis vocat Deum, & tamen eum pro Deo agnoscere detrectat. Quis itaque non mecum detestatur hominis in corruptenda scriptura male sanum studium? Quis non exclamat: mendacem hunc oportebat esse memorem? Ceterum si rem ipsam spectes, nihil hic protulit interpres, quod non dudum ante in Socinianis nostrates reuicerint, speciatim in G. ENIEDINO saepius cum laude commemoratus FEYRBORNIVS. a)

§. XV.

Locum octauum inuenies *Exod. xiii. & xiv.* de angelo Domini, columnam nubis & ignis inhabitante & Israelitas ex Aegypto educente ac liberante. Non paucis itidem argumentis compertum est, angelum hunc ipsum fuisse *lebouam cap. xxi, 21. xiv, 24. 26.* cui etiam diuinum educationis opus adscribitur & vindicatur. Wertheimensis vero *cap. xiv, 19.* ubi angeli Dei mentio fit, pro more consueti vertit: *der Engel.* Quumque dicitur: *tum profectus est angelus Dei, qui antecedebat castra Israelitarum, inique a tergo eorum: & profecta est columna nubis a conspectu eorum, & substitit a tergo ipsorum:* haec ille ita conuertit, ac si angelus Dei & columna nubis sit vnum idemque, quum tamen proprie sint duae res distinctae, *columna nubis, & ange-*

a) l. c. p. 22. sqq.

& angelus Dei, eam singulari ratione inhabitans. Lege versionem eius & iudica: der Engel, welcher vor dem Zug der Israhelen herging, trat izo hinter sie: nemlich, die Wolcke, vvelche vorne stund, hub sich auf und stellte sich hinter sie. In primis etiam detorsit sensum cap. xiii, 21. vbi haec legimus verba: Iehoua antecedebat eos interdiu in columna nubis, ad deducendum eos via illa, quae ita reddidit: Gott ließ auf der Reise sein Zeichen voran ziehen. Dieses vvar eine Wolcke, vwie eine Säule, vvelche beständig vor ihnen herging, und ihnen den Weg zeigte. Ad quae verba ein Zeichen hanc notulam 553. adiecit: E. Gott ging vor ihnen her. Die Wolcke, vvelche voran zog, solte die Gegenvvart Gottes vorstellen, und vvar also ein Zeichen desselben. Sed falsum est, quod haec columna nubis & ignis tantummodo Dei fuerit signum. Ipse potius Dei filius eam peculiari ratione inhabitabat, suaque gloria ac maiestate diuina implebat & collustrabat, ideoque dici poterat, Iehouam ambulare in columna nubis & ignis. Multa hic de columna illa eiusque mysterio dici possent, vt verior sententia eo fieret liquidior. Sed breuitati operam, quantum quidem licet, daturi lectorem ad eos amandamus, qui ex instituto de hac columna scripserunt, veluti ad VAL. FRIDERICI, b) venerandum hodie apud Francofurtenses sacrorum antistitem CHRISTIANVM MVNDENIUM, c) & clariss. nobisque fauentissimum IO. GOTTFR. TYMPIVM, d) Adde b. RAMBACHIVM, e) & quae nos alia occasione f) commentati sumus.

E 3

s. XVI.

b) diff. de columna ignis ac nubis, Lipsiae 1689.

c) commentat. de columna nubis & ignis.

d) Aarone maiorum religion. acmulo, siue tabernac. Dei & sacr. sede in deserto, exerc. 1. part. 1. sect. 1. c. 11. sqq. p. 9. sqq.

e) in Christo in Mose, part. 1. meditat. xxvi. p. 297. sqq. item

que in colleg. hist. eccles. ver. test. tom. 1. p. 663. sqq.

f) cum diff. philol. ex antiq. iudaica, qua Michaellem Mesiam esse ipsis iudaeorum testimoniis comprobatur, Gislæ 1733. cap. 111. §. 3. p. 33. sq. cum de columnis ecclesiae, theol. cum primis summorum elogio, libro sing. philol. theol. sect. 11. cap. 1. §. 25. p. 99. sqq.

§. XVI.

Locus *novus*, quem *Exod. xxiii, 20. 21. 23.* habes, similiter ab homine illo male est habitus. Proponitur ibi angelus Domini *Israellitarum ductor & castus*, qui nemo est, nisi ipse Deus, angelus non creatus; id quod variis ad oculum demonstrari potest rationibus. Etenim ipsum nomen *lehona*, soli Deo proprium, illi tribuitur, & ea quidem ratione, ut *lehona* pater dicat: *שמי בקרבו* *nomen meum est in medio ipsius*, quibus verbis ipsa Dei essentia, maiestas ac gloria ei adscribitur, coll. *Es. XLII, 8.* Suntque verba ista ita comparata, ut praeter discrimen personale essentiae unitatem loquantur, ostendantque, angelum hunc essentialiter cum Deo esse unitum, ac consequenter summum esse Deum. Insequentibus potestas remittendi peccata, soli Deo propria, eaque puniendi *v. 21. sqq.* ipsi vindicatur, unde efficitur, angelum hunc cum esse, per quem mortales gratiam diuinam ac delictorum condonationem impetrare tantum possunt. Denique cultus diuinus l. c. ipsi exhibendus dicitur. Integrum locum, admodum notabilem, accipe: *caue tibi*, inquit Deus, *a facie eius, & obedi voci eius, neque ipsum exacerba.* Nam praenauaricationibus vestris non condonabit *& nomen meum est in medio eius.* Quis a partium studio alienus haec verba de creato quodam angelo, diuina tantum auctoritate instructo, dici posse sibi persuadere poterit? Certe nullibi ita de eo loqui solet scriptura, nec loqui etiam posset. Quam difficultatem quodammodo perspicuens Werthemienensis, id sibi negotii impositum esse credidit, ut vltima cum primis verba *שמי בקרבו* in noua sua versione deprauaret, quod hac quidem ratione fecit: *wie er denn wirklich hiezu von mir die Gevalt hat.* Utque emphasin eo magis elideret, subiecta nota 649. haec scribere conatus est: *E. Denn mein Name ist in ihm. Weil der Namen Gottes, welcher in ihm ist, den Grund abgibt, uvarum er strafer: so ist dieses eben so viel, er thäte es in dem Namen Gottes; er hat also von ihm die Gevalt darzu.* Sed fallitur homo & fallit glossa sua. Aliud namque esset, si diceretur, *in nomine* siue auctoritate & iussu meo id faciet, quam vero interpretationem tum voces *שמי בקרבו*, tum ipsa res plane respuunt. Ex tota orationis

nis serie satis claret, angelum non creatum hic intelligendum, quod & iudaeorum quidam magistri in hoc loco perspexerunt. Sed nolo hac de re alibi dicta g) repetere. §. XVII.

Restat decimus, isque in Mose ultimus locus, Num. xxii, 22. sqq. a detorsionibus aduersarii paucis quoque adferendus. Hic angelus ille, Bileamo obuiam procedens, nouies vocatur *angelus Dei*; ubi contra interpretis noster eum nouies dicit *angelum* simpliciter tantum, quum tamen ingens deprehendatur discrimen inter *angelum Dei* uel *ἐγγον* positum, & *angelum* tantum, ut saepius monuimus. Quod autem hic angelus Dei ipse simul fuerit Deus, patet ex emphaticis eius verbis v. 32. *uia coram me declinat*, seu peruersa est, nec non ex v. 35. ubi angelus ille Dei dicit: *nihil aliud, quam quod tibi dixerō, loqueris*; Iehouam uero eum fuisse, qui sua in Bileami ore uerba posuerit, coll. cap. xxiii, 4, 5. itemque v. 16. abunde euincitur.

§. XVIII.

Habes itaque, lector, decem haec loca Mosaica, ita omnia peruersa, ut, si versionem consulas Werthemiensem, nihil in ea de Messia, tamquam angelo *ἀντίσω* ueroque Deo, inuenire possis. Dadum autem theologi puriores contra varios dissentientes, Socinianos praecipue, iudaeos, (quos inter tamen quidam, ceu ueritatis testes, rectora h) docent) aliosque audaciores homines, quorum vitula arauit nouellus interpretis, ostenderunt, Christum eum esse, qui in ueteri testamento toties totiesque *angelus* s. legatus *Domini* vocetur, propterea quod sit magnus

g) diff. indic. c. I, §. 10. p. 16. sq. c. II, §. 6. p. 26.

h) LAVR. VVEGERVS diff. de uerbo Dei, ex occasione phraseos chald. מִסְרָא Regiomonti 1682. §. 12. post adlata quaedam egregia testimonia: exinde, ait, patescit, ebraeos recentiores etiam ita de hoc angelo loqui, ut a christianorum sententia parum

abesse videantur, dum ei eiusmodi attribuant praedicata, qualia Messiae competere ostendunt christiani. Id sane memoratu dignum, iudaeum angelum hunc simul adpellare מַלְאָךְ dominum et שְׁלִיחַ legatum, & subiungere, ei omnia esse subiecta totiꝫ domui suae Deum eundem praefecisse.

magnus ille Dei ad humanum genus legatus & mediator inter Deum ac mortales. Quam quidem materiam omnium copiosissime pertractavit summi quondam nominis in Ludouiciana totaque ecclesia nostra theologus PETRVS HABERKORNIVS, *i*) Ex recentioribus cum laude hic versatus est cel. IOACH. LANGIVS, *k*) Plures auctores iam alibi *l*) laudatos facimus, quibus nunc addimus IO. NIC. MISLERVM *m*) & VVOLFG. FRANZIUM, *n*)

§. XIX.

Ceterum ad mysterium trinitatis scitissime etiam in notissima benedictionis sacerdotalis, ab ipso Deo praescriptae, formula respici creditur, siquidem ibi iter, non sine mysterio, vox *lehona* repetitur Num. VI, 23, 24, 25, 26. Quem respectum ut neget homo pessimus, inaudita malitia textum corrumpit, addendo pro lubitu, quae vult. En integram loci illius versionem: *Wenn sie den Segen über die Nation sprechen wollen, so solten sie eine von folgenden Formeln gebrauchen. Der Gott lehona wolle euch allezeit Glück und Segen geben, und alles Unglück von euch abwenden! Oder der Gott lehona wolle euch in seiner Gnade erhalten, und euch dieselbe beständig genießen lassen! Oder auch: der Gott lehona wolle euch seiner Gnade würdigen, und euch bey beständigem Wofseyn erhalten.* Quam stabiliendam sibi sumit fastuosa adnotatione 1051. ad verba: *so solten sie eine von folgenden Formeln gebrauchen*, haec scribens: *E, sie solten so zu dem Volck sagen. Weil die*

i) *syntagmate primo dissertat. theol. disp. III. IV. & V. p. 193. sqq. ubi sistit demonstrationem tertiam S. trinitatis ab angelo in creatore in vet. test. desumptam.*

k) *caussa Dei adv. Naturalismum, part. II. sect. I. prop. III. p. 359. sqq.*

l) *diff. de Michaelē archang. non creato, sed creatore, Iesu Christi, Halae 1732. §. 2. p. 10. sqq. Kun-*

ge, quae diximus in dem Heffischen Heb - Opfer, part. VII. p. 740. sq.

m) *synopsi theol. disp. IV. th. 5. p. 59. sqq.*

n) *in Augustanae conf. articulis fidei, disp. I. §. 82. sqq. nec non in vindiciis disp. theol. pro Aug. conf. habitantium adv. VAL. SMALCIUM disp. II. §. 129. sqq.*

die folgenden drey Sätze einerley Begriff in sich fassen, und es dabey bloß auf den Gebrauch des Namen Iehoua ankommt: so siehet man keinen Grund, warum man mehr, als einen davon gebrauchen soll. Diese drey Sätze sind daher so viele Formeln. Potius mysterium ter repetiri nominis Iehoua agnoscere debuisset homo, quo hic non admissio vtrique ratio dari non potest, cur ter eadem fere verba reperere debuerint sacerdotes. Inaudita autem est malitia, ita in scriptura fingere & addere, quaecumque velis. Ipsi Iudaei, omnisque antiquitas christiana, aliter haec verba acceperunt. Rectiora ad hanc benedictionem sacerdotalem commentati sunt b. IO. GERHARDVS, o) IO. DEUTSCHMANNVS, p) SEB. SCHMIDIVS, q) IO. HENR. HAENERVS, r) & IO. HENR. HOTTINGERVS, s) antea Marburgensis, hodie Heidelbergensis theologus ac philologus clarissimus.

CAP. III. DE OPERE CREATIONIS.

§. I.

Inter opera Dei primum principemque occupat locum huius universi creatio, seu ex nihilo productio, de qua hic quaedam sunt monenda, siquidem neque hic articulus a commaculationibus hominis illius immunis mansit. Quum enim haec materia ex Geneleos primo & secundo capite, seu sede sua primaria, deriuanda, subsidia exspectet philosophica: (quam spartam haud pauci a) rerum naturalium

F

p. 2-

o) diff. de benedictione ecclesiastica, ex Num. vi, 22. sqq. descripta. Ienae 1734. recula.

p) disp. de mysterio trinit. e Num. vi, 24. sqq. demonstrato.

q) diff. de bened. sacerdot.

r) exerc. philol. de ritu bened. sacerdotalis. Ienae 1671.

s) exerc. theol. de bened. sacerdotali, Marburgi 1709.

a) Quos inter non postremo loco commemorandus est b. IO. FRID. VVUCHERER, theologiae ac physices in alma Salana professor, fato nuper functus, in historia creationis, quatenus illa capite primo Geneleos continetur, observationibus physicis illustrata, Ienae 1718. 4.

periti ornarunt) hic homo iis pro ingenio suo abusus multiplici ratione eandem deturpauit potius quam illustrauit. Nos ordine commatum errores quosdam indicabimus.

§. II.

Statim v. 2. verba : **על פני תהום** *tenebrae erant super facie abyssi* vertit : *ſie vvar mit einem finstern Nebel umgeben*, cuius versionis rationem reddit adnotatione 3. qua adfirmat, solem iam tum adfuisse, quod veritati consonum non est, quum lux, a reliqua materia discreta, nondum adfuerit, paullo post secundum v. 3. producta, sol vero die demum quarto accesserit. Eodem modo a vero est remotum, quod *nebula* abyssum circumdederit, quum ne aer quidem adfuisse legatur, a reliqua materia separatus, die demum secundo in **קרקע** magno illo *expanso* creatus. Bene etiam versioni suae consuluisse Werthemienſis, ſi, quam voci **תהום** adſignat notionem, nouam plane & inauditam, exemplis euidentibus probaſſet. Pro auctoritate enim ſignificatum voci ſubiicere, in arte interpretandi non licet, ipſique philoſophi in logicis contraria docere ſolent. Quantumuis igitur ratiocinium philoſophi huius ſit ſpecioſum, tamen, quia litterae repugnat, pro falſo id reputamus. Ita autem illud ad verba : *ſie vvar mit einem finstern Nebel umgeben*, habet : *E, es vvar auf derſelben finstern. Weil dieſer erſte Tag aus Nacht und Tag beſtehet, und mit den folgenden in eine Claſſe geſetzt vviird : (recte, ſed tantum reſpectu durationis) ſo müſſen ſie alle von einer Art, und alſo inſgeſamt aus der täglichen Beuuegung der Erde um die Sonne entſtanden ſeyn ; vvenn man nichts erdichten vwill. -- Die Sonne vvar alſo da, und ſchien auf die obere Fläche der Erde, vvelche aus lauter Waſſer beſtund. Hieraus entſtunden viele Dünſte, vvelche aber nicht in die Hoche ſteigen konten, vveil die flüſſige Materie um die Erde damals noch von leichterere Art vvar. Sie blieben alſo unten hängen und machten einen dicken Nebel, und dieſer vvar die Urſache der Finſterniß.* Ex qua admiſſa hypotheſi, quod ſol iam tum ortus fuerit, opus quarti diei aliter explicare cogitur, nempe quod neutiquam tum primum ſol fuerit creatus, vbi adhuc omnes crediderunt, ſed quod ſol tum fuerit viſus, vt patet ex nota

cula

cula marginali: die Luft wird itzo so helle, daß man Sonne, Mond und Sterne sehen kan. Hinc v. 15. scripsit: und so war es itzo, non autem vvard. Conf. etiam not. 11. vbi dicit: an dem Himmel seyn, heisset, in der Luft gesehen vverden. Q¹⁰ & tendit nota 13. Rectius & ad mentem spiritus sancti simplicius HIERONYMVS b) de hoc loco: rudis, inquit, mundus, nec dum sole rutilante, nec pallente luna, nec astris micantibus, incompositam & inuisibilem materiam abyssorum magnitudine & deformibus tenebris opprimebat.

§. III.

Emphaticum illud, summam Dei gloriam arguens: dixit Deus: fiat lux! & facta est lux (quae loquendi ratio, aliquoties repetita, ipsi DIONYSIO LONGINO, c) homini pagano, admirationem iniecit) plane aliter reddit, ita vt, quae verbis inest, maiestas pereat, hoc modo: es wurde aber bald auf derselben erwas helle, vwie es die goettliche Absicht erforderte. Quod si LONGINVS ille hanc versionem legisset, istam sermonis dignitatem non inuenisset. Neque etiam sufficit, quod in subiecta nota 5. addiderit: E. Gott sagte, es solte helle vverden. Sagen, daß erwas geschehen soll, heisset so viel, als machen, daß unsere Absicht zur Wirklichkeit gelange. Ea enim verba, quae in ebraico textu exstant, erant retinenda. Sic postea illud: & dixit Deus, versic: nach goettlicher Absicht, v. 6. non numquam vero plane omitit, vt v. 9. aliquando, vt v. 12. exprimit: Gott hatte beschlossen. Denique

b) epist. ad Oceanum tom. II. opp. p. 216. edit. Francof.

c) περί ὑψους, siue de sublimitate, sect. IX. §. 18. p. 60. sqq. edit. IAC. TOLLII, vbi ταύτη, ait, καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεομορφίας, εὐχὴ εὐτυχίαν ἀνέχε, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θεοῦ δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐγνώρισεν, κατέφθινεν, ἐνθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων, εἶπεν ὁ θεός,

Φησὶ τί; γενέσθω φῶς καὶ ἐγένετο· γενέσθω γῆ, καὶ ἐγένετο, hac item mentis altitudine indacorum legislator, vir minime vulgaris, dignam Deo potentiae eius cepit imaginem, digneque eloquutus est. Nam in ipso statim legum suarum principio: dixit Deus, inquit. Quid? fiat lux: & facta est lux. Fiat terra, & facta est.

que etiam v. 20. protulit id expunxit reddiditque: *nunmehr vommele das Wasser mit grossen und kleinen lebendigen Thieren*. Dudum vero ostensum, istud *וַיִּבְרָא* & dixit, praeterquam quod, ut iam iam monitum, singularis omnipotentiae divinae sit descriptio, respectum suum habere ad τὸν λόγον, verbum Dei hypostaticum, quo omnia sunt creata, *Io. 1. 3.* Saltim eorum, qui hanc ita accipiunt vocem & *Pf. xxxiii. 9.* conferunt, ferenda est interpretatio, rationibus d) non destituta, licet non omnibus arrideat. Ceterum memoratu dignissima est censura summi senatus sacri Dresdensis de Werthemienli pentateucho, iam aliquoties (prooem. §. 2. & c. 1. §. 9.) laudata, quae quantum ad praesentem materiam spectat, haec est: *er hat die Mosaische goettliche Offenbarung von der Schoepfung der Welt und der Menschen, aller in dem Original befindlichen Merckmahle der daraus hervorleuchtenden Ewigkeit, Allmacht, Weisheit und Maestlaet des dreyeinigen Gottes, voellig beraubet. Wobey er sonderlich (seinem gerühmten Haupt-Zweck zuwider) einen bestimmten Begriff, was im Anfang und erschaffen heisse, zu geben, (wie doch vor andern nöthig gewesen wäre) arglistiger und gefährlicher Weise unterlassen.* Adde etiam, quae ven. *Io. GYST, REINHARDT* e) de hac Werthemienli versione vocis *וַיִּבְרָא* monuit.

§. IV.

Omnia opera Dei bona esse creata, id est, perfecta, omnis labis expertia, patet ex formula illa Mosi solemni: *vidit Deus, quod esset bonum*, vi v. 4. *vidit Deus, lucem esse bonam*. Sed quomodo hoc interpreter ille transtulit? Hoc quidem commate ita: *und weil dieses sehr*

d) Quas lege apud MOS. AMYRALDUM de myst. trinit. parte IV. de primordiis revelationis myst. trin. in vet. test. quam IO. CHRISTOPH. VVAGENSENIIUS tebis igneis Sat. inferuit, p. 141. sqq. ap. ven. IO. HENR. MICHAELIS in gründl. unterricht von den accensibus p. 56. sqq. & in primis b,

SEN. SCHMIDIIUM singulari dispo. de antiquissima fide Mosaisca circa myst. trin. cuius summam contraxit suamque fecit IO. HENR. MAIUS P. oes. temp. vet. test. c. 1. §. 11. p. 20. sq.

e) in praef. praefixa dem drissen Theil der Betrachtungen über die Augsb. conf. §. 7. p. 13. sq. nota (*)

sehr noethig und nützlich vvar. Commate vero 10. itemque 25. plane haec verba preffit, vt eorum nec volam, nec vestigium deprehendere possis. Dubito vero, an interpretem excuset nota 10. *im Ebr. steht izo: und so befand es Gott für gut.* Etenim si in ebraico textu id exstat, ipsi etiam germanicae versionis fuerat inferendum. Falsum vero est, in ebraico legi: *und so befand es Gott für gut.* Id enim latine est: *ita consultum visum est Deo.* Ebraica autem verba id volunt: opera illa, a Deo producta, erant bona. Alibi, quae eius est sapientia, variat in hac formula reddenda. Namque v. 18. vertit: *vrie es nach den goettlichen Absichten seyn muste*, v. 21. *alles, vrie es Gott haben vvolte.* In primis quoque redarguendus est v. 31. vbi generatim de omnibus creatis operibus dicitur: *vidit Deus omnia, quae fecerat, & ecce omnia bona erant valde:* quod noster ille ita conuertit: *izo betrachte Gott die Erde mit ihren Geschöpfen, und befand sie seinen Absichten vollkommen gemäs*, collata nota 17. *E. alles, vvas er gemacht hatte.* Es ist hier die Rede von dem, vvas in diesen sechs Tagen geschehen ist, und also von der Erde, und ihren Geschöpfen. Male omnino. Nam & angelos creauerat Deus, ad terram tamen proprie non referendos, eosque etiam omnes bonos. Multo igitur rectius b. LUTHERVS (cuius notitiam ebraeae linguae nimium quantum deprimit Werthemienensis, in dem *Hessischen Hob-Opfer f*) propterea notatus) epiphonema hoc, historiae creationis adiectum, exposuit: *Gott sahe an alles, vvas er gemacht hatte; und siehe da, es vvar sehr gut.*

§. V.

Dominium solis & lunae in diem ac noctem v. 16. non male quidem vertit: *Dienste thun;* quamuis non integram versionem probem: *es leuchteten der Erde zuvey grosse Lichter, davon das groessere bey Tag, und das kleinere, nebst den Sternen, bey Nacht Dienste thun;* pessime autem nota 14. contendit, ex errore vulgi ebraicam dictionem esse ortam, quum scribit: *E. sie solten das Regiment führen.* Diese Redens-Art hat ihren Ursprung von der Meinung derjenigen Nationen, welche den Koerpern, die zu unserm Weltgebäude gehoeren, Verstand

F 3

und

f) part. 21. p. 63.

und Willen beyleget und glaubten, daß viele Begebenheiten auf der Erde von ihnen herrührten. Mosche, welcher mit dieser Meinung nichts zu thun hat, versteht durch das Regiment der Sterne blos die Anleitung, welche die Einwohner der Erde bey Verrichtung ihrer Geschäften von ihnen nehmen. Sed detestanda res est, sacram scripturam ad erroneos vulgi conceptus accommodare, quam hypothesin, vtpote in spiritum sanctum iniuriosam, ideoque minime tolerandam, integra disputatione, c. 1. §. 5. iam laudata, proscripsit b. RAMBACHIVS. Non possum vero, quin huc adscribam iudicium, quod in dem *Berlinischen Heb-Opfer g*) de ea cuiusdam sententia: die Propheten hätten also gesprochen, um sich nach dem Vermoegen und Begriff des Volchs zuschicken, fertur: diese Ausrade ist capable eines ieglichen Phantasten Einfälle zu rechtfertigen. Rechte. Alioquin enim semper, sitale valeret effugium, dicere posset: scriptor secundum erroneum vulgi conceptum hic sua protulit. Quod autem ad ipsum illud solis & lunae dominium attinet, de eo ven. nostrum IO. GEORGIVM LIEBKNECHTIVM *h*) singulari dissertatione praecepisse noui.

§. VI.

Circa *stellarum* creationem v. 16. leuis quidam hominis error in versione notandus est. LUTHERVS ibi bene: dazu auch Sterne, ad haec vel in primis etiam *stellar*, innumerabiles illas, scil. fecit: idque ex accentuum ratione. Nouellus vero interpres LUTHERVM sine causa hic deferens, reddit: das kleinere, nebst den Sternen bey Nacht: qua versione contra accentuum leges omnino peccauit, quin in ipsum textum nouam intulit difficultatem, quomodo stellis dominium nouis tribui in terram queat, id enim ebraica verba plane non dicunt.

§. VII.

Complementum creationis fuit in productione hominis sapientissima, circa quam errorem quemdam rursus commisit, v. 26. dixit Deus: faciamus hominem vertens: endlich hatte Gott auch beschlossen
Men-

g) tom. 1. p. 152.

h) diff. de regimine lunae nocturno
G. ssae 1720.

Menschen hervor zu bringen. Quae translatio ita est comparata, ut argumentum pro pluralitate personarum diuinarum, hinc satis clare elucescens, plane euanescat: quare eam iam supra c. 2. §. 3. reiecimus.

§. VIII.

Adhaec quum *Gen. 11. 7.* de animae humanae ortu agatur, eamque Deus inflasse dicatur: hic homo pro lubitu in alia haec transmutat, reddens: *durch Mittheilung des Odems belebet*: quod de animalibus dici quoque potuisset; de hominibus vero, ad imaginem diuinam conditis, multo augustiora tradidit sacer scriptor, quod scilicet mentem ipse Deus primo homini inspirauerit: quo pacto animae humanae immaterialitas & excellentia luculenter condocetur, quamvis haec non eo extendi debeant, ut cum PET. POIRETO aliisque pseudomysticis statuas, animam ex essentia diuina promanasse: quem errorem, a priscis paganorum philosophis, animam pro aerae diuinae particula habentibus, iam olim commissum, confutatum dedit ven. IOACH. LANGIVS. i) Placent de hac insufflatione praeter CASP. ERASMVM BROEHLANDVM k) b. IO. GVIL. BAIERI, l) patris, verba: *insufflatio illa, quae a Deo profecta dicitur, non potest denotare habitus corporis emissionem; quum Deus sit incorporeus: itaque nihil aliud, quam immaterialitatem denotat, quodque effectus productus, sit spiritus, a corpore atque materia omni distinctus.* Legenda quoque, quae hac de materia pro more suo, id est, docte copioseque differit b. praeceptor noster IO. FRANC. BYDDEVS, m)

§. IX.

Consequens creationis proximum fuit *sabbatum*, ab ipso Numine institutum *Gen. 11. 3.* vbi Deus septimo pro reliquis diebus *benedixisse* eumque *sanctificasse* dicitur: quod comma homo hic ita transfert:

und

i) Duabus dissertationibus de ortu animae primae a Deo, non per essentialem emanationem, sed per creationem.

art. IX. c. 2. sect. 111. f. 116. sq.

l) comp. theol. posit. part. 1. c. 11. §. 12. d. p. 238.

m) institut. theol. dogm. I. II. c. 11. ad §. 16. p. m. 375. 399.

k) vniuersae theol. syst. tom. 1.

und dieses ist die Ursache, warum Gott dem siebenden Tag einen Vorzug beygelegt, und ihn zum feiern ausgesetzet hat. Magis vero emphaticas esse voces *segnete und heiligte*, quas b. LUTHERVS ad ductum ebraicae veritatis in versione habet, nemo nescit. Idque simul indicatur, Deum eos singulari benedictione ornare velle; qui hoc die ab operibus essent cessaturi eumque hoc modo in Dei gloriam sanctificaturi, sicut ipse omni imitatione dignissimo exemplo praeiuit. Neque sufficiunt notulae additae 20. & 21. sed in textu haec erant ponenda.

§. X.

Hac occasione quum de huius vniuersi creatione agimus, angelorum etiam, vtpote a Deo creatorum, mentionem facere debemus, quum, vt singulari loco, ceu quidem in compendiis theologicis fieri solet, de iis praecipiamus, materia, a Werthemienſi ſuppeditata, non ſufficiat. Non tamen nihil hic eſt monendum. Primum enim tot de iis loca explicauit, quae omnium minime de iis erant exponenda, quum de ipſo *Iehoua* Meſſia agant, vt ſupra c. 2. §. 7. ſqq. fuit occupatum. Deinde *Gen. xix. 2.* ſermonem angelis plane indignum tribu-
it, Abrahamo dicentibus: *vvir danken daſſur*. Ita ſane numquam angeli loquuti ſunt, vt gratias hominibus agant, nec pro ea, quam ſuſtinent, perſona loqui poſſunt, ſiquidem Dei ſunt miniſtri, eius legationes ad humanum genus ſubeuntes. Vt praetermittam, hoc ipſo etiam loco angelum loqui *אַתִּי־סוֹב*.

§. XI.

Circa malos angelos, ſanctiſſime tamen a Deo creatos, vnicum addere liceat, quod ſcilicet poenam, illis ob primos parentes deceptos *Gen. iii. 14.* dictatam, male ſeriatuſ hic homo plane detorſerit verbis: *אַתָּה אָרִיר מְכַל הַבְּהֵמָה* *maledictus ſis tu praec omni beſtia*, redditis: *biſt du das unglück'elige Thier auf der Welt, welches dergleichen geſhan hat?* Sed ſi vel maxime loco maledictionis pro nimia ſapientia infelicitatis vocem ſubſtituere maluiſet, ſecundum notam 20. quae ita habet: *E. vveil du dieſes geſhan haſt, ſo biſt du unter allen Thieren auf der Welt verflucht. Verflucht ſeyn, heiſſet in Unvollkommen-*

3327

menheiten fallen, das ist, unglücklich werden; tamen ita potius trans-
ferre debuisset: weil du das gethan hast, solst du das unglückse-
lige Thier seyn. Male enim interrogatiue hanc propositionem
enuntiavit, positivè pronuntiandam, quia poenam haec verba
continent. Quod si vero interrogatiue ea efferas, nullum ibi
poenae vestigium manebit. Non bene etiam sequentia expres-
sit verba: von nun an solst du auf dem Bauch herum kriechen, und
dich die Zeit deines Lebens auf dem Boden nähren, vbi verba
priora von nun an originalis lingua plane ignorat. Sed haec de
creatione. Leuiora sunt, fateor, hic monita, respectu aliarum
detorsionum, ab interprete isto aliis in locis commissarum. Quum
vero scripturae indagator in minimis etiam accuratus esse debeat,
nemo, credo, vitio nobis vertet, quod haec hic notauerimus.
Longe nunc grauiora sequerentur cap. iv. de Christo, quo de
nullo plane in toto pentateucho dictum inuenire potuit deprauator.
Sed quia hoc caput paullo est longius, & verendum adeo fuisse, ne
haec dissertatio iustam mensuram transgrederetur: visum fuit.

filium dissertationis iam quidem abruptum, proxima.

Deo bene iuvante, occasione pertexendum. Accipe

iam thesaurum theologicarum saturam.

THESES

EX

VNIVERSA THEOLOGIA.

I. EX THEOLOGIA GENERATIM.

- I. Recte disciplinam quamdam theologicam, de theolo-
gia vniuersim, de eius natura & constitutione, variis
partibus, fine, methodo, impedimentis, adminiculis
aliisque eo pertinentibus materiis praecipientem,
constituimus, quam propaediā theologicam, aut isago-
gen theologicam commode vocari posse statuimus.

G

1. En-

2. Entia theologica nimis multiplicauit, nec satis ordinauit
de diuina, dissertationi suae *corollaria* subnectens ex theologia
gentilium, naturali, exegetica, polemica, patristica, cate-
chetica, conscientiarum, consistoriali, mystica, paracletica
morientium, homiletica, morali.

II. EX THEOLOGIA EXEGETICA.

1. Theologia exegetica pars est theologiae principalis, immo basis ac fundamentum omnis theologiae.
2. Sine philologia nemo esse potest exegeta, adeoque nec theologus.
3. Contra quo quis melior philologus, eo melior exegeta & theologus erit.
4. Cognitio & amor Christi clauis est prophetarum, totiusque scripturae.
5. Versionum, quas umquam sol vidit, pessima est Wermiensis.
6. Quid sit *137 Ezech. xxiii, 24.* sine cognitione linguae Aethiopicae certo determinari non potest.
7. Textus *Deut. xxxii, 5.* nupero die poenitentiali in terris *Hasso-Darmstadinis* clementissime praescriptus, maxime est difficilis & a plerisque interpretibus non recte translatus.
8. Quando de diiudicanda b. LVTHERI versione, in se eximia ac numquam satis laudanda, quaestio instituitur, bene distinguendum est inter cathedram academicam & ecclesiasticam.
9. Praeterea nostrum facimus magni cuiusdam theologi iudicium: non *exprobrationem*, sed *excusationem*, Lutheri lapsus in vertendo inuoluntarii merentur, qui vix ac ne vix quidem praecaueri potuerunt. Vid. *sacrif. spontaneum Hass.* part, ix, p. 972.

III.

III. EX THEOLOGIA DOGMATICA.

1. Cum theologia dogmatica arctissimo nexu, qui semper & vbique inculcandus est, cohaeret *exegetica*, nec vlla ratione ab ea seiungi debet.
2. Quisquis Mosaicam negat aut peruertit veritatem, is totam scripturam, quum Moses eius veluti sit fundamentum, subuertere velle censendus est.
3. Diuinitas Christi recte etiam ex *adsumptione humanae naturae* demonstratur & contra Socinianos vindicatur: quam probationem in compendiis theologicis, quotquot euolui, omnibus frustra quaesitam, integra disputatione, si Deus voluerit, ostendam.

IV. EX THEOLOGIA MORALI.

1. Theologia moralis late patet, theologiam quoque *conscientiarum* & *pastoralem* ambitu suo complectens.
2. Gradus academicos adsumere licet.
3. Ille theologiae doctor est optimus, qui per *unctionem*, omnia docentem (1 Io. II, 20, 27, coll. Io. XIV, 26.) est talis. Non tamen vice versa quilibet vnctus pro theologiae doctore est venditandus.
4. Haeretici capite plectendi non sunt, immo nec athei, aut religionis christianae irrifores. Opera potius danda est, vt conuertantur, & si conuerti nolint, ita coerceantur, vt ne haeresis & impostura eorum latius serpat.

V. EX THEOLOGIA ANTITHETICA.

1. Nostram facimus b. 10. REINH. HEDINGERI thesin ex *dissert. inaug. de glorioso legis ministerio*, sub praesidio 10. CHRISTOPH. BILBELDII 1696, hic habita, p. 16. contentiones plerumque multum habent a littera, ex spiritu parum. Neque tamen theologia polemica aut disputationes theologicae ex ecclesia eliminari debent. Id potius agendum, vt ab abusu separentur, 3. Con-

2. Compendium theologiae polemicae purioris perapte inscribi potest
לחמות יהוה ספר *liber bellorum iehovae ex Num. xxi, 14.*
3. Contra *romanenses* ac *Socinianos* nulla melior ac felicior disputatio institui potest, quam ex interioribus exegeteos & philologiae papistica sacrae recessibus.
4. In controuersis anti-papisticis mysterium iniquitatis in haeresiopocia probe est deregendum.

VI. EX THEOLOGIA SYMBOLICA.

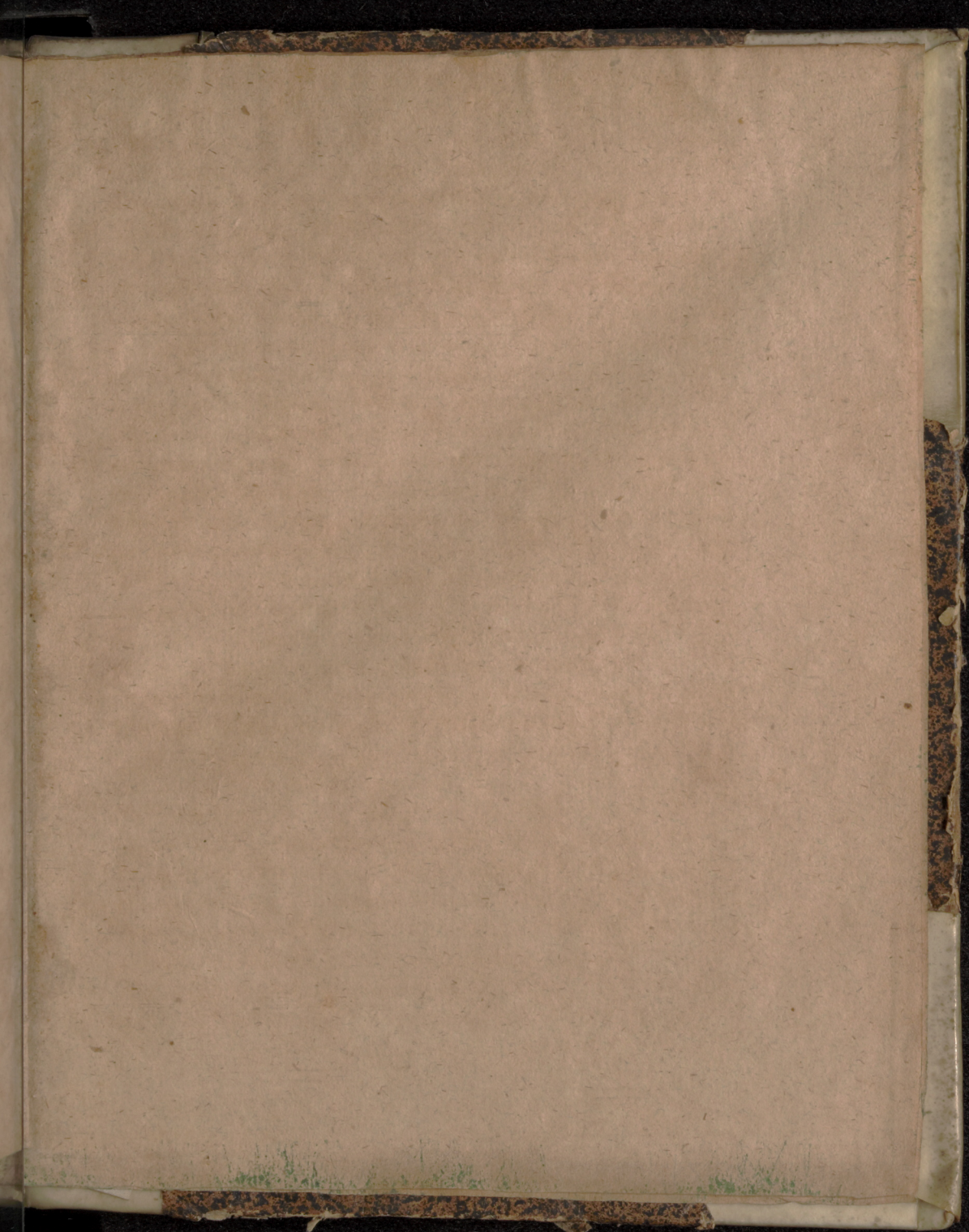
1. Theologiae dogmaticae recte etiam accensetur *symbolica*; potest tamē & debet etiam separatim tractari.
2. Ad theologiam symbolicam pertinet etiam *catechetica*.
3. Libri ecclesiae nostrae symbolici thesaurus sunt incomparabilis.
4. Saecularem articulorum *Smalcaldicorum* memoriam merito hoc anno celebrat ecclesia euangelica, in eaque in primis academiae, licet id non publica solemniq; fiat caerimonia.

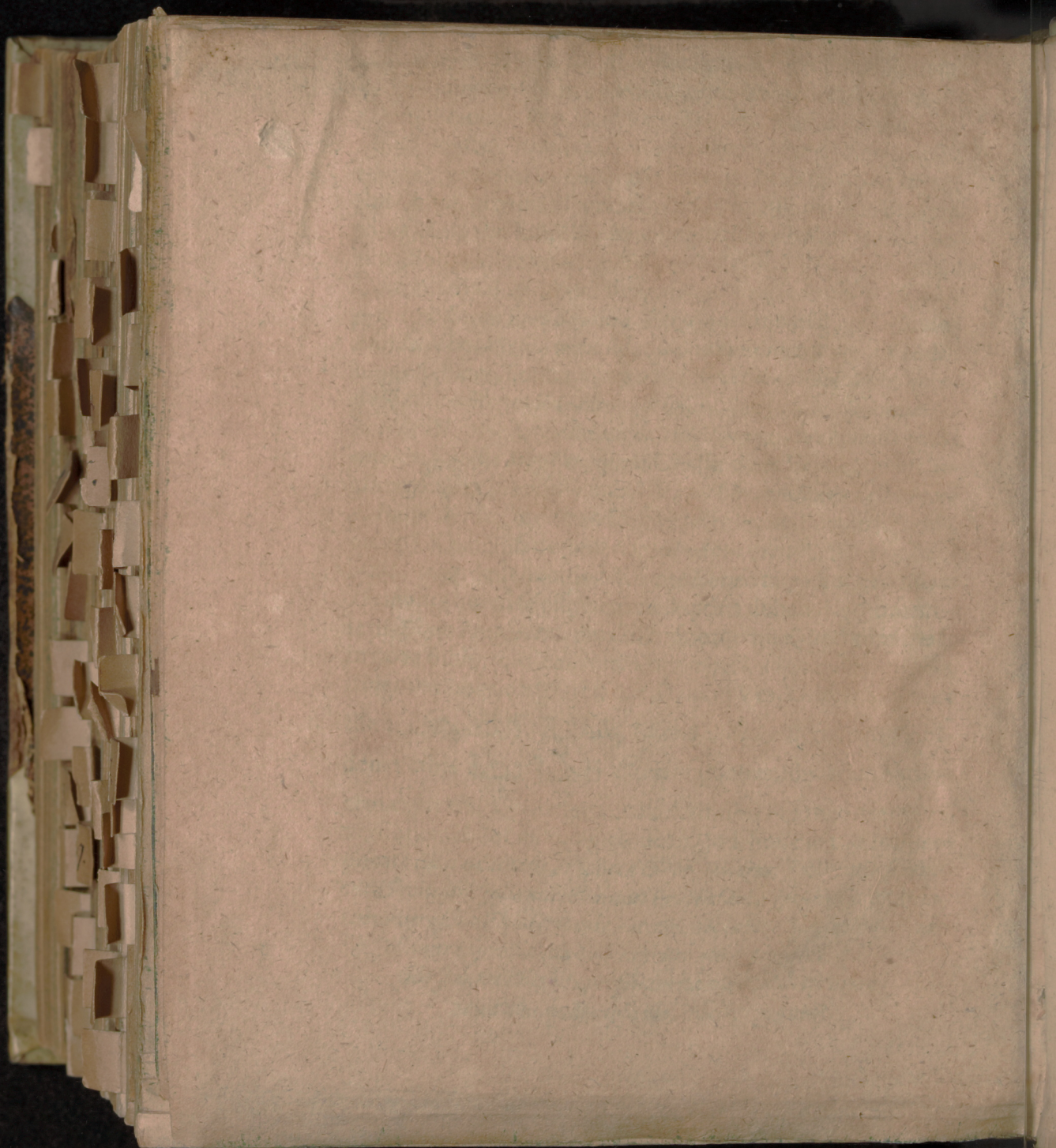
VII. EX HISTORIA ECCLESIASTICA.

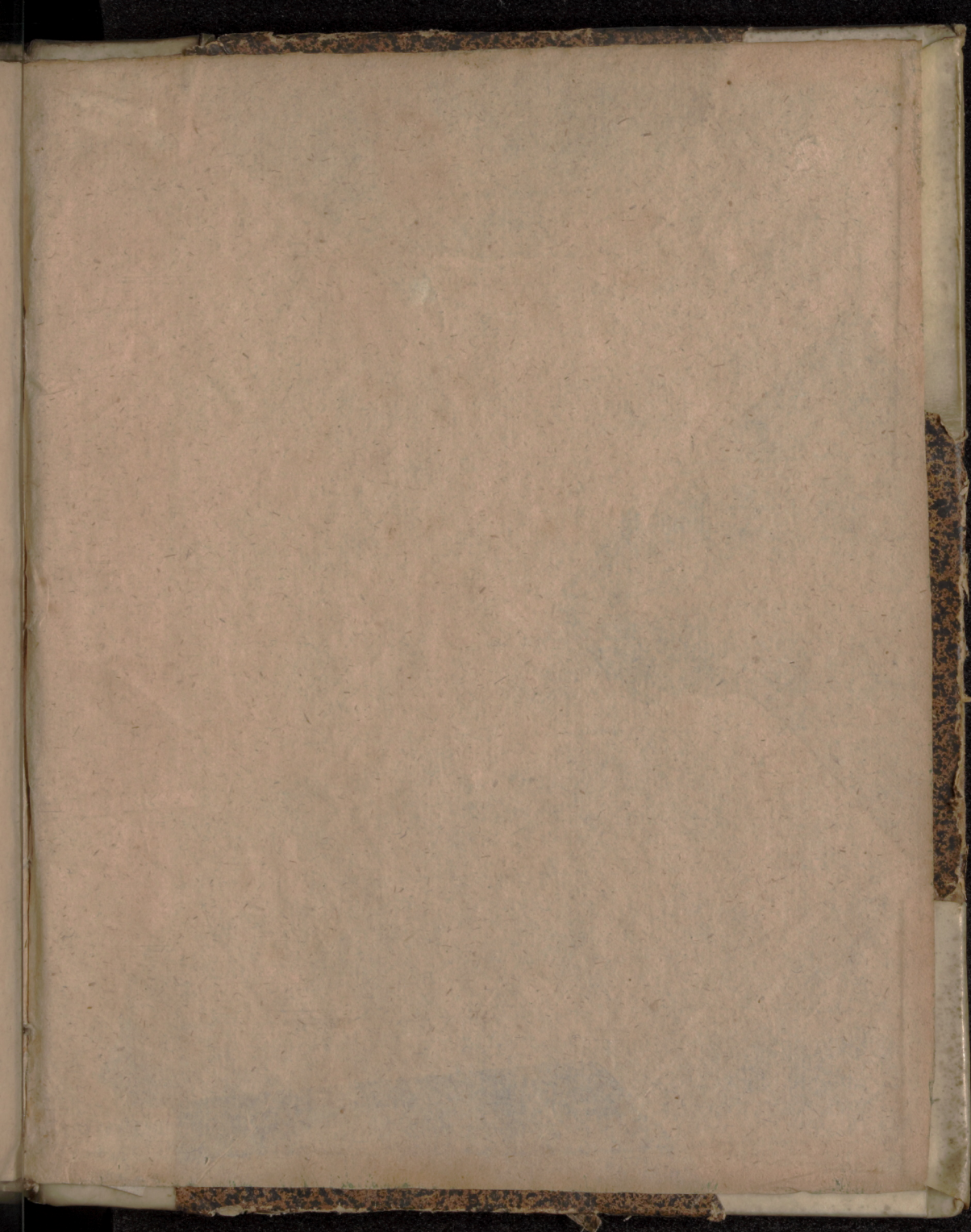
1. Tota historia ecclesiastica prudentiae ac sapientiae theologiae sit schola: qua in re *RAMBACHIANA veteris test. historia*, nuper edita, reliquis facile omnibus palmam praeripit.
2. Quosdam inter haereticos iniuste non numquam relatos esse, negari non potest.
3. Theologia patristica pars est historiae ecclesiasticae non postrema.

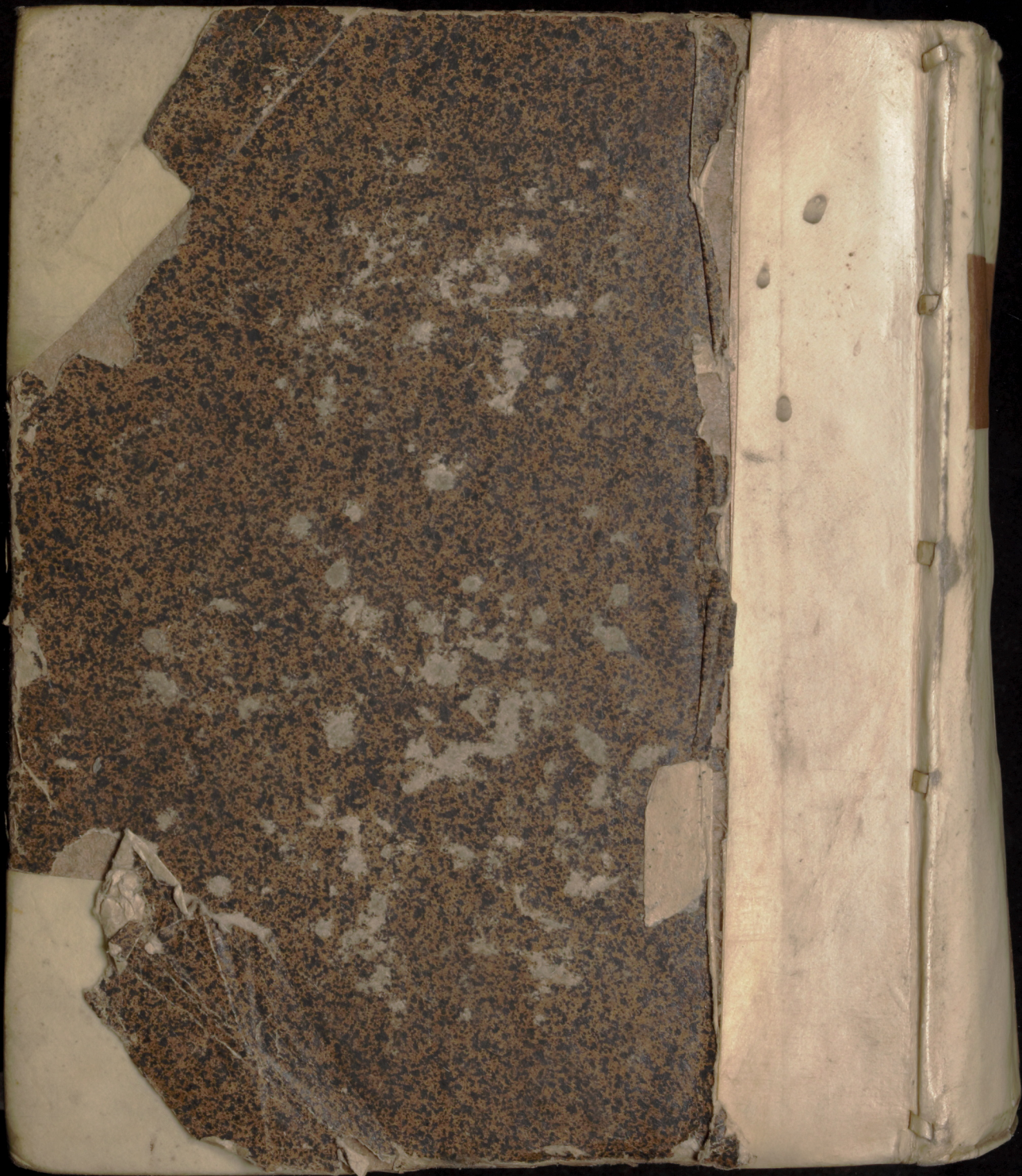
VIII. EX THEOLOGIA HOMILETICA.

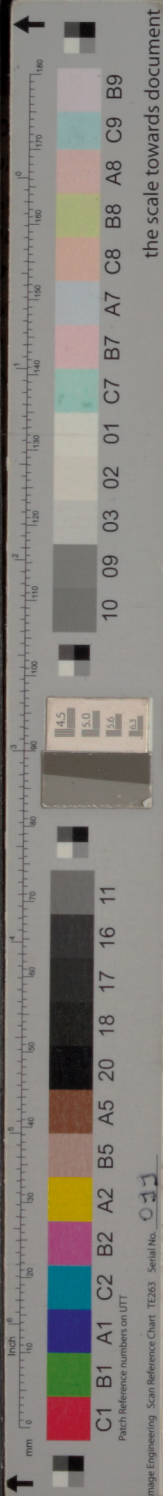
1. Theologia homiletica nihil aliud est quam vltior hermeneutices sacrae cultura & applicatio. Interim non negatur, reliquarum quoque theologiae partium vsum esse in homileticis.
2. Variatio homiletica commendanda est.
3. Optima & plane aurea regula homiletica haec est, vt vnaquaque concione tantum, licet breuiter, doceas, quantum auditoribus ad salutem aeternam consequendam, si dictis rite vti velint, sufficere possit.
4. Magna est oratoris sacri in tacendo eloquentia, hoc est, vt iusto tempore finem dicendi facere norit.
5. Catechisationes ipsis orationibus sacris sunt praestantiores.











the scale towards document

respicit, Tota, inquit, questio est de loco positi-
onis, quem ad Eliam illum veterem Thesbiten specta-
unt LXX. Interpp. Verterunt enim: Ecce ego mitto
Thesbiten &c. Idem plerique sanctorum patrum, sacra
scriptura tradunt, ut videre licet apud Riberam ad
locum vocatam Versionem Græcam, in qua pro Ηλίας
am Prophetam, multis retrò seculis legebatur,
dicitur, Eliā Thesbiten. Unde Cyrillus Alexandrinus
ὁ ἡμετέριος, καὶ ἀντιπαύλου δεῦ, καὶ ὁ Ηλίας ἡμῶν
ἐν αὐτῇ καὶ καὶ καὶ καὶ, ὅτε παρίσταται λοιπὸν ὁ κλη-
ρικός τῶν οἰκουμενικῶν προαγμένων. Argumentum
est tolerantia Dei, quod Elias Thesbites quoque nobis
servus est, qui omnibus mortalibus affuturum judi-
catur. Licet verò non tam ipsorum Interpretum,
γενεφόντων culpā vox Θεοβίτης Versioni illata
quippe quæ, teste ipso Cornelio à Lapide, in codi-
ce reperitur, in Regia editione non item; factum
est, ut ille error ad Græcos primùm Patres, dein-
de tandem totam Romanam Ecclesiam manā-
nens in eandem sententiam à Pontificiis alle-
Comment. in Matth. XI, 14. ita scribit: Sunt, qui
Eliam vocari putant: quòd quomodo in se-
cundis adventu juxta Malachiam processurus est Elias,
dicem annuntiaturus: sic Johannes in primo fece-
rit nuncius vel primi adventus Domini, vel secundus.
Matth. XVII, 12. Ipse, inquit, Elias, qui venturus est
ante adventu juxta corporis fidem, nunc per Jo-
hannem virtute & spiritu. Cœterum etsi illum com-
muni additum fuisse, ex allatis verbis colligant,
quò tamen queritur, cur Pater sanctitate venera-
nt. ad Mal. IV, propriā nempe sede dogmatis de
idem non asseruerit? Ibi enim hæc verba legun-
tominus in Elia omnium Prophetarum chorum, qui
conver-